

NOVO MESTO JE B I L O . . .

ZAL

RAZSTAVA ZGODOVINSKEGA ARHIVA LJUBLJANA, ENOTE ZA DOLENISKO IN BELO KRAJINO NOVO MESTO

O LETALSKIH NAPADIH NA
NOVO MESTO MED DRUGO
SVETOVNO VOJNO

Novo mesto 2002

Avtor razstave in kataloga: Marko Polenšek
Oblikovanje razstave in kataloga: Petra Matijević
Lektorica: prof. Marija Saje
Fotografska dela: Tatjana Rodošek
Grafična priprava in tisk: Opara Stanislav tiskarstvo,
Mali Slatnik 48

14533

Izdal in založil: Zgodovinski arhiv Ljubljana
zanj odgovarja: mag. Brane Kozina

Naklada: 500 izvodov

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4 Novo mesto)"1941/1945"(064)

POLENŠEK, Marko

Novo mesto je b i l o... : razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana
Enote za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto : o letalskih napadih
na Novo mesto med drugo svetovno vojno / [avtor kataloga Marko
Polenšek ; fotografska dela Tatjana Rodošek]. - Novo mesto :
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino,
2002

1. Gl. stv. nasl.
121249792

14533

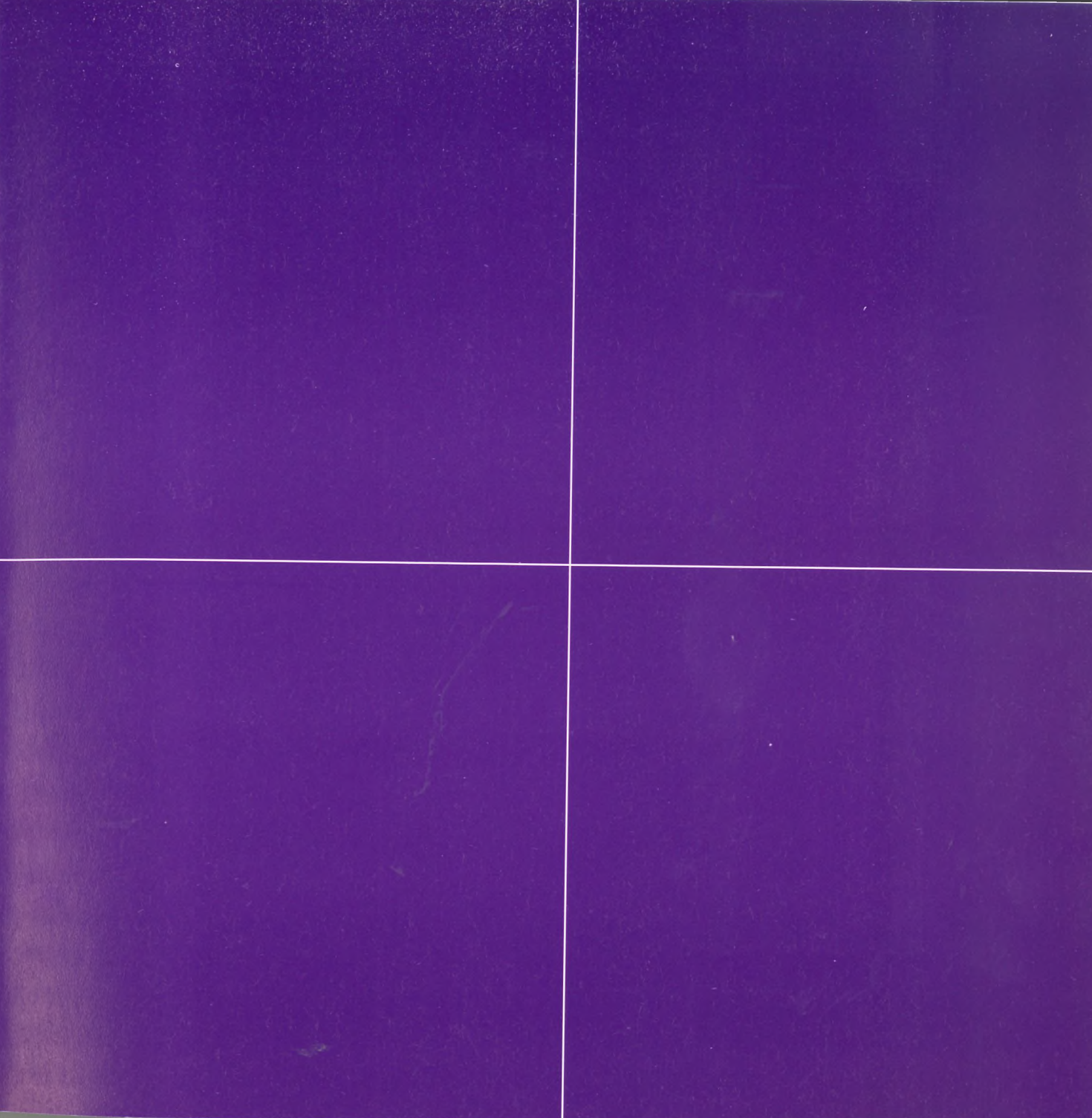
N

22-05-2003/370

Na naslovnici: Pod kapiteljsko cerkvijo jeseni 1943 (fotografijo hrani
Dolenjski muzej Novo mesto)

Razstavo in katalog sta omogočila:
Ministrstvo za kulturo RS in Mestna občina Novo mesto

UVOD

gedijo našega mesta, ki je, relativno gledano, bila enaka tragedijam drugih velikih mest. Zavedam se tudi, da te smrti niso bile herojske smrti za domovino, pa vendar se v njihovi nesmiselnosti, nenadnosti, naključnosti, nepričakovanosti in neizbirljivosti skriva velika tragika. Posamezne smrti pa so bile še posebej žalostne in pretresljive.

Gledano vojaško, večkratno bombardiranje Novega mesta ni veliko pomenilo nobeni strani, čeprav je verjetno Nemcem pomagalo pri hitri ponovni zasedbi mesta v oktobru 1943. Važen pa je bil tudi psihološki učinek na nasprotnika. Tako so se Nemci leta 1944 začeli z zaskrbljenimi obrazi ozirati proti nebu, ko so množice zavezniških letal dan na dan preletavale mesto.

Ko umrejo navadni, in povrh tega še mladi ljudje, ne ostane za njimi kaj dosti več kot njihova imena. Tem imenom sem poskušal nekaj dodati. Seveda pa bom vesel, če bomo po ogledu razstave naše mesto še bolj spoštovali in ga imeli še rajši, pa ne samo mesta, ampak tudi drug drugega in morebiti celo tiste, ki jim ni bilo dano, da bi živeli med nami.

V drugi svetovni vojni so bila letala udarna moč tedanjih vojsk. Španska Guernica je bila v sodobni vojaški zgodovini prvo, v zračnih napadih popolnoma porušeno mesto. Zloglasne »štuke«¹ so med napadom na Poljsko imele pomembno vlogo. Nemška letala so leta 1940 začela sejati ogenj in smrt na Francijo in Anglijo. Decembra 1941 je Japonska z letali v Pearl Harborju nenadoma napadla ZDA. V nadaljevanju vojne so odločilni udarec nemški in japonski gospodarski moči zadale leteče trdnjave², ki so na Nemčijo in Japonsko vsule nezaslišano ognjeno točo in spremenile vsa večja mesta v prah in pepel. In na koncu še grozljiva atomska zračna napada na Hirošimo in Nagasaki, ki sta pospešila konec druge svetovne vojne.

V senci bombardiranj svetovnih mest je tudi Novo mesto s svojimi predmestji v drugi svetovni vojni doživelo številne zračne napade z okrog 100 žrtvami in veliko materialno škodo. Če upoštevamo, da sta bili pri vsaki smrti v povprečju prizadeti še najmanj dve osebi, potem brez dvoma lahko ugotovimo, da je šlo za veliko tra-

1 Štuka je kratica za Sturzkampfflugzeug, dvosedežni bombnik nemškega vojnega letalstva, ki je med dolgo svetovno vojno v strmoglavem letu zelo natančno zadeval cilje. Oborožen je bil s tremi strojnicami in je dosegal največjo hitrost 383 km/h. Pri strmoglavljenju se je vključila sirena, ki je izzvala preplah med prebivalstvom.

2 Štirimotorna letelca trdnjava B-29 je bila dolga skoraj 30 metrov, razpon kril pa je meril dobrih 43 metrov. Pri popolni bojni obtežitvi 10 000 kg bomb je zmogla hitrost skoraj 600 kilometrov na uro.

ČAS PRED

VOJNO

ČAS PRED VOJNO,
LETI 1939, 1940

redbo bana o zatemnitvi³ in Navodila za dela in ponajanje prebivalstva radi zaščite pred letaskimi napadi⁴.

ČAS PRED VOJNO, LETI 1939, 1940

Občinska uprava občine Novo mesto je na svoji seji dne 12. septembra 1939 ugotovila, da bo Novo mesto zaradi svojih ustanov, lege in objektov v primeru vojne verjetno tarča zračnih napadov. Na podlagi zgoraj omenjenega pravilnika ter okrožnice sreskega načelstva Novo mesto glede evakuacije prebivalstva v vojnem času z dne 28.

1. Tako je bilo Novo mesto pred drugo svetovno vojno

Zaradi bližajoče se vojne in s tem tudi nevarnosti letaskih napadov je Ministrstvo za vojsko in mornarico Kraljevine Jugoslavije leta 1939 predpisalo *Uredbo o zaščiti pred zračnimi napadi* z navodili¹ in *Pravilnik o zaščiti pred zračnimi napadi*². Kraljevska banska uprava Dravske banovine pa je naslednje leto izdala še *Na-*

avgusta 1939 je občinska uprava sprejela sklep, da v tem primeru izselijo vse upokojene in njihove družinske člane (536 oseb) v vasi Brusnice, Gaberje, Jugorje, Pangrč Grm, Hrušico in Orehovico. Občinski reveži (26 oseb) bodo izseljeni v vas Šentjošt, obrtniki, trgovci in sorodni poklici, ki ne bodo stalno zaposleni (350 oseb), v vasi

Šentpeter, Dolenje Kronovo, Belo Cerkev, Krko, Dolenjo vas, Zihovo selo, Ratež in Graben. Hišni posestniki (100 oseb) bodo izseljeni v vasi Ločno, Mačkovec, Bajnof, Trško goro in Ždinjo vas, 500 družinskih članov uradnih družin pa v vasi Šmarjeto, Šmarješke Toplice, Otočec, Klevevž, Stari grad, Družinsko vas, Zbure, Ruperč vrh, Škrjanče, Srebrniče in Zalog.

Meščani, ki bi morali obdržati stik z mestom, pa bi se v okoliške vasi samo oddaljili, in sicer 145 hišnih posestnikov v vasi Češčo vas, Prečno, Dolenje Kamence, Go-

Na podlagi zgoraj navedene uredbe ministrstva je bil tudi v Novem mestu ustanovljen *Mestni odbor za zaščito prebivalstva od zračnega napada*, ki je 20. januarja 1940 izdal *Navodilo o postopanju in zadržanju prebivalstva Novega mesta v slučaju sovražnega napada iz zraka*. Z njim je odbor seznanil svoje someščane in jih poučil o alarmnih znakih: ob zračnih napadih bo električna sirena, ki je nameščena v stolpiču na rotovžu, tulila približno tri minute s prekinitvami, za konec alarma pa neprekinjeno tri minute. Ob prekinitvah električnega toka pa bodo za začetek alarma namesto sirene

2. Koširjeva hiša na Glavnem trgu

renje Kamence in Dalnji vrh, 83 delavcev in dninarjev v Gotno vas in na Pogance, 312 trgovcev, obrtnikov in svobodnih poklicev pa v vasi Regrča vas, Črmošnjice, Stopiče, Vinja vas, Podgrad, Koroška vas, Konec, Stranska vas, Birčna vas in Ljuben.

Občinska uprava je v sklepu predvidela, naj bi preseljenci potovali z razpoložljivimi prevoznimi sredstvi, sicer pa peš.

zvonili zvonovi v obeh cerkvah približno tri minute, za konec pa tri minute potrkavali.

V navodilu je bila tudi zahteva po zatemnitvi v nočnem času in o uporabi modre luči v zatemnjenih prostorih. Po končanem napadu naj bi se prebivalstvo po zdravniško pomoč, po pomoč pri odkopavanju zasutih ljudi, pri gašenju požarov ali popravilu vodovoda čimprej obrnilo na Mestni odbor, ki bo imel svoj sedež v pritličju rotovža.

ШТАБ УТВРЂИВАЊА

Пов. У. I. Бр. 392

21. III. 1940. 1940 год

Љубљана.

НАЧЕЛНИКУ СРЕЗА - Ново Место.-

Да би овај Штаб могао поступити по тражењу наслова Пов.Бр.11/8 од 23.јануара ове године и доставити потребне податке по предмету "Склоништа против ваздушног напада" молим да се повратком акта достави и предмет Пов.782/96 од 29.XII.1939.год. са решењем овога Штаба Пов.У. I.Бр.3810/39 од 22.I.1940.г., ради прикључења елаборату, који ће Вам бити достављен, са детаљним плановима .

ЗАСТУПА НАЧЕЛНИКА
инжињерски потпуковник

Мач. У. А. Ђосић

НАЧЕЛСТВО
СРЕЗА НОВОМЕСТКОГ
НОВОМЕСТА

Пов. No. 11/29

НАЧЕЛСТВО
СРЕЗА НОВОМЕСТКОГ
НОВОМЕСТО

22.3. 1940

Prilog.

Zidarsko podjetje HOČEVAR, družba z o. z. Kandija - Novo mesto

Naslov za brzojavke:
Hočevar, Novo mesto
Telefon št. 18

Zaloga vsakovrstnega gradbenega materiala

Ček račun Ljubljana št. 17.231

Novo mesto, 8. IV. 1941.

P. n.

Tehnični razdelek pri sreskem načelstvu v

Novem - Mestu.

Podpisano podjetje prevzame napravo zaklonišča proti zračnim napadom v kleti poslopja sreskega načelstva v Novem mestu po uradnem proračunu in proračunskem znesku Din 41.361.01 in nudim popust $\frac{2}{10}\%$ ~~popusta~~ na posamezne enotne cene proračunskih postav

Posel prevzamemo torej za celokupni znesek Din 41.054.71

Stari dokumenti, računi, dokumenti, ob. majev 7/100 -

Izjavljamo, da bomo delo in dobave izvršili po veljavnih splošnih in tehničnih pogojih v 30 koledarskih dneh, čačunajoč od dneva priobčitve oddaja posla. Priznavamo, da znaša globa za vsak koledarski dan zakasnitve Din 50 (petdeset) dinarjev.

Novo - mesto dne 8. IV. 1941.

Dobava in izvršitev
svo imeniki na 20 - NOVO MESTO
svaj. sodel. sm. holni

ZIDARSKO PODJETJE HOČEVAR
DRUŽBA z o. z. Hočevar
NOVO MESTO

Odbor je tudi ugotovil, da je občinski evakuacijski plan iz leta 1939 nerealen in neizvedljiv, meščanom pa je priporočil, naj v primeru vojne pred vsemi drugimi izselijo iz mesta otroke in stare ljudi. Primerni kraji za nastanitev so bližnje vasi, Trška gora in okoliški gozdovi.

Občinski odbor občine Novo mesto je leta 1940 sprejel še *Pravilnik o ustanovitvi sklada za obrambo pred letalskimi napadi* in organiziral predavanja o zaščiti pred letalskimi napadi v Prosvetnem in Sokolskem domu. Ker je *Pravilnik o zaščiti pred zračnimi napadi* določal, da se morajo zaklonišča napraviti v vsaki zgradbi, so občinski odborniki na seji 20. oktobra 1939 sklenili, da se v vseh občinskih zgradbah zgradijo zaklonišča, ko bodo zagotovljena sredstva. Občinska uprava je leta 1940 sprejela sklep, da se na Marofu zgradi javno zaklonišče. Sresko načelstvo se je dogovorilo z zidarskim podjetjem Hočevar o izgradnji zaklonišča v svojem poslopju na Ljubljanski cesti. Z gradnjo zaklonišč so pričela tudi posamezna industrijska podjetja. Večine načrtov pa do začetka vojne niso uresničili. Zaklonišča v svojih hišah je uredilo le nekaj premožnejših meščanov, drugi pa so si pripravili le zasilna po kletah.

Naglo napredovanje nacističnih sil v Evropi, racionalizacija živil in delne mobilizacije so Novomeščanom vzbujale zle slutnje, da ni več daleč dan, ko se bo tudi Jugoslavija znašla v vrtincu druge svetovne vojne.

1 Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine št. 36 z dne 6.5.1939 in št. 37 z dne 10.5.1939.

2 Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine št. 37 z dne 10.5.1939.

3 Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine št.42 z dne 25.5.1940.

4 Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine št.46 z dne 8.6.1940.

NEMŠKI BOMBNI NAPAD
NA MESTO LETA 1941

NEMŠKI BOMBNI NAPAD NA MESTO LETA 1941

napada zbegani in vznemirjeni in so se zaskrbljeno ozirali proti nebu. In res so se naslednje dni večkrat oglašale sirene in oznanjale alarme. Jugoslavijo je 11. aprila 1941 napadla še Italija in jugoslovanska vojska na slovenskih tleh je razpadla.

Tega dne, bil je veliki petek, so bile novomeške ulice polne vojaštva in prostovoljcev. Nekateri vojaki so že odhajali domov, drugi pa so še dovažali municijo pred poslopje ljudske šole¹, v kateri je bil štab Dravske divizije in radiooddajna postaja. Okoli devetih dopoldne

5. Nemška letala se spuščajo proti Novemu mestu, 11. aprila 1941

Napad na Jugoslavijo se je začel 6. aprila 1941 z nemškimi bombardiranjem Beograda in vdorom nemških armad iz Nemčije in Bolgarije. Nemška letala so preletavala tudi Ljubljano, vendar je niso bombardirala. Že dopoldne se je tudi po Novem mestu razvedelo, da je država napadena in ljudje so spoznali, da to pomeni začetek vojne. Novomeščani, pa tudi vojaki, ki jih je bilo v mestu zelo veliko, so bili zaradi pričakovanega zračnega

priletelo nad mesto iz ljubljanske smeri devet nemških štuk. Novomeščani in vojaki so jih mirno opazovali, češ, saj je vojne konec. Tudi sirena, ki je v prejšnjih dneh večkrat nagnala ljudi v kleti in druga zaklonišča, je to pot ostala nema. Oglasila pa se je jugoslovanska protiletalska artilerija, ki je začela letala obstreljevati². Tedaj pa je že z gromozanskim truščem eksplozirala prva bomba³ na dvorišču ljudske šole. Naslednja pa je porušila

6. Ruševine ljudske šole

la desno sprednjo stran šolskega poslopja, ki je zagorelo in je gorelo ves dan in vso noč in še naslednje dopoldne. Vžgala se je tudi municija, naložena pred šolo, in po zraku so dolge ure žvižgali izstrelki granat in šrapnelov. Ker so bili izkušeni novomeški gasilci povečini mobilizirani, ni nihče organiziral gašenja požara in reševanja ranjencev ter premoženja. Ljudje se v bližino poslopja tudi niso upali, ker so se po mestu razširile govorice, da je šolsko poslopje polno municije in bo vsak čas zletelo v zrak.

V goreči in porušeni stavbi je umrlo pet ljudi. Izpod ruševin so izkopali popolnoma zogleneli trupli pešadijskega majorja Petra Vajevića iz Negotina, starega 37 let in očeta dveh otrok, ter Vinka Burnika, divizijskega pisarja, starega 29 let, iz Ljubljane. Ivano Kukman (roj.1878), vdovo po vojaškem invalidu, ki je prišla z Lešnice v mesto naproti svojim sinovom, vračajočim se iz jugoslovanske vojske, je smrt doletela, ko se je skušala v šoli skriti pred avioni. Ob vrnitvi so sinovi svoj dom na Lešnici našli prazen. Edini gasilec, ki se je znašel na prizorišču, je s pomočjo dveh fantov prinesel iz kleti hudo opečenega vojaka, ki pa je poškodbam kmalu podlegel. Njegovo ime in ime zadnje žrtve ni znano.

Bili so tudi ranjeni. Vojak Simon Golob (roj.1903), oče štirih otrok v starosti od enega do šestih let iz Poljšice pri Bledu, je bil zasut in je 20. maja 1941 umrl za poškodbami v bolnišnici v Ljubljani. Kapetanu Jožetu Baršiču iz Zagreba so morali odrezati nogo. Lahko ranjeni poveljnik divizije, verjetno je bil to general Pandurović, pa je bil po nekajdnevem bolnišničnem zdravljenju odpeljan v ujetništvo.

Materialna škoda je bila velika. Požar je prizanesel samo telovadnici in prostorom otroškega vrtca. Zgorelo je tudi ves inventar ljudske in tudi meščanske šole, ki je imela svoje prostore v isti stavbi. V šolskem poslopju sta stanovala upravitelja obeh šol in hišnica. Hišnici je zgorelo vse, upravitelj meščanske šole Tomaž Žargaj pa je rešil nekaj malenkosti in šolski arhiv. Upravitelj ljudske šole Ivan Resman, ki se je ta dan kot rezervni častnik utrujen vrnil domov, je pravočasno spravil iz stanovanja na severni strani poslopja skoraj vse pohištvo, pri čemer so mu pomagali gimnazijski sluga Ferdinand Avsec in gimnazijski ravnatelj Ivan Dolenc z ženo Poldko. Rešili so tudi večino muzejskih predmetov, ki jih je novomeško Muzejsko društvo hranilo v šolski kleti. Uničena pa je bila dijaška kuhinja.

7. Uničeno pročelje ljudske šole

Nekaj škode sta bombardiranje in protiletalska obramba povzročila na sosednih stavbah, predvsem na hiši peka Vovka in na poslopju gimnazije, na katerih so bile poškodovane strehe in razbite šipe. Stavbe Okrožnega sodišča, kjer je bil sedež komande celjskega Vojaškega okrožja, pa bombe niso zadele.

Na železniški postaji je bil ubit enainštiridesetletni strojevodja Matej Benedičič iz Gorenjske, star 41 let. Nemška letala so napadla tudi umikajočo se četo jugoslovanske vojske v Kačjih ridah in ubila vojaka Jakoba Aleša, kovača iz Zgornjih Gamelnj pod Šmarno goro. Na drugem koncu mesta ob cesti v Smolenji vasi pa je nemški letalec z rafalom pokosil vojaka Jožeta Spreitzerja, ki je mrtev obležal pod jablano. Anton Brulc in Franc Gorše sta ga odnesla pod kozolec in ga pozneje proti

11. aprila nekateri ob 3 $\frac{1}{4}$ na g^o
je priplut v smeri na Ljubljano -
Trnovo - ellima pre. 12. letovnja
Ustanovili aviolanov pred inenovan
astromoglovci ter taveli obilitanti
stav mesta - „Bombardiranje“
bil je dan groze in strahu in žalosti.
Pogled na mesto in v razvalinah
skrajno v. Ljudje vno in mesci
soto, (stavba kmovj 10 let.)

Bila je prava vojna, do 25 km
je bilo po letih 2 vrzeli vseh kmovj
sile in muoncijo na ločnim - bili pa
polna shodnosti muoncije.
Tudi stonake vrtne so bile in to.
štiri ljudje - 2 vojaki - 1 majar - in
1 kmovj in št. petro pri vrtovih -
ki so ih groznoje vohajali spod
muoncije.

Bil je razrus prvi Veliki petek.

8. Dnevnik Franca Kokovice, 1941

Ljudje so z grozo gledali številne mrtve konje in vole okrog šolske stavbe, nekatere razparane in nasajene na železni šolski ograji. Mrtve živali so ležale tudi na cestah proti Šentpetru in Mirni Peči, kajti tudi tam so padale bombe.

9. Visoki komisar Ljubljanske pokrajine Grazioli v Novem mestu, 29. junij 1941

večeru odpeljala na pokopališče v Smolenjo vas, kjer so ga naslednji dan pokopali.

Po seznamu padlih vojakov, ki ga je objavil Rdeči križ, je bil med bombardiranjem v Novem mestu ubit še vojaški kuhar Ivan Červan.⁵

V smeri proti Ločni so bombe poškodovale zgradbo silosa. Uničile so tudi Koširjevo grobnico na ločenskem pokopališču, kjer so krste ležale raztresene okrog groba.

Novomeščan Franc Kokovica je v svoj dnevnik zapisal: »Bil je dan groze in strahu in žalosti«. Ni pa slutil, da mesto v naslednjih letih najhuje še čaka.

Slovinci!

Vaša visoka civilizacija je ogrožena.

Vaša tisočletna vera je v nevarnosti.

Nekateri delomirzni plačenci židovsko-masonskih agitatorjev, skušajo z vseini sredstvi da vnesejo med vami zakon bezbožnikov, tistih brez domovcev, zakon istočnih barbarjev.

Ne poslušajte jih.

Rusija je pred izdihom. Tri mesečna vojna je močno sovjetsko vojsko prisilila na kolena: 2.500.000 ujetnikov, 23.000 topov, 18.000 tankov in 14.500 letal je bilo do sedaj zajetih oziroma uničenih.

Vse ekonomske in industrijske sile Ukrajine padle so v Nemških rokah. Vsi južni rudniki so pred zavzetjem Nemcev. Veliko industrijsko središče Kijev ne obstoja več. Z predstoječim padcem Petrograda, Rusija izgubi nadaljnih tisočev in tisočev ljudi in materijala.

Dokončni poraz Rusije je pred durmi.

Nemci, Talijani, Finci, Madjari, Rumunji, Slovaki, Hrvali, Španci, Belgijci, Holandci, Danci, Norvežani, Francozi, hojujejo se proti holjševizmu sovražniku Evrope.

Slovinci!

Hočete tudi vi ohraniti svoje domove, svoja zemljišča, svoje družine in svojece od nevarnosti in uničenja?

PAZITE! Odhijajte vse ono kar podli izdajalci plačanci tujevc, širijo med vami.

Je v nevarnosti vaša življenje, vaša blagostanje in vaša kultura.

Zovna zauzeta od protiboljševičkih ognjiščih snaga - 6 oktobra 1941

Skala 1:1000000
0 100 200 300 km

10., 11. Propaganda letaka, taka kakršna so jeseni 1941 spuščala italijanska letala

Po sporazumu držav trojnega pakta je Novo mesto 23. aprila 1941 zasedla italijanska vojska, 3. maja 1941 pa je italijanska vlada anektirala okupirani del Slovenije pod imenom *Ljubljanska pokrajina*.

Pri obnovitvenih delih ljudske šole so bili 17. junija 1941 ob eksploziji granate ranjeni Franjo Gerdenc in Alojz Kos iz Novega mesta ter Alojz Jarc iz Kamenc pri Novem mestu. Po končani obnovi se je v šoli nastanila italijanska vojaška bolnišnica.

V novomeški okraj je po začetku vojne pribežalo zelo veliko beguncev iz krajev, ki so jih zasedli Nemci. Okrajni odbor društva Rdečega križa je zato pozval Novomeščane, naj tem ljudem pomagajo, kolikor morejo. Težave je povzročala tudi zelo dolga in huda zima. Visoki komisariat za Ljubljansko pokrajino je izdal več predpisov in navodil o zatemitvi, o protiletalskih zakloniščih, o zaščitni protiletalski opremi poslopij in o oddelkih za hitro pomoč. Delno so bili tudi spremenjeni znaki za alarm v primeru letalskega napada.⁶

Med okupacijo Italijani seveda Novega mesta niso bombardirali, so pa iz letal spuščali listke s propagandno vsebino. Zaradi povečane aktivnosti delovanja partizanskih enot pa so Italijani v letih 1942 in 1943 bombardirali številne dolenske vasi. Bilo je veliko žrtev tudi med civilnim prebivalstvom. Poleti 1943 so mesto začela preletavati tuleča nemška letala in zopet so se začele oglašati sirene in vzbujale v meščanih tisti tesnobni strah, ki ga v človeku povzroči tuljenje siren.

1 Danes je to Osnovna šola Center.

2 V članku » Od 6. do 13. aprila 1941 v Novem mestu « (Dolenjski list, 7. in 13. april 1951) je po moji presoji zapisana neresnična trditev, da se iz številnih protiletalskih strojnic in topov ni oglasil niti en sam strel. Vsi viri dokazujejo nasprotno.

3 Štuka je nosila običajno 500-kilogramsko bombo pod trupom in štiri 50-kilogramske bombe pod krili. V kroniki Osnovne šole Novo mesto je zapisano, da so bile bombe rušilne in zažigalne.

4 Zanimivo je, da Daniel Lipar iz Velike Cikave trdi, da je bilo letalo jugoslovansko in dobro se spominja, da mu je oče ob opazovanju tega dogodka dejal: »Glej, sedaj streljajo že svoje lastne ljudi«.

5 Domoljub, 25. junij 1941, št. 26.

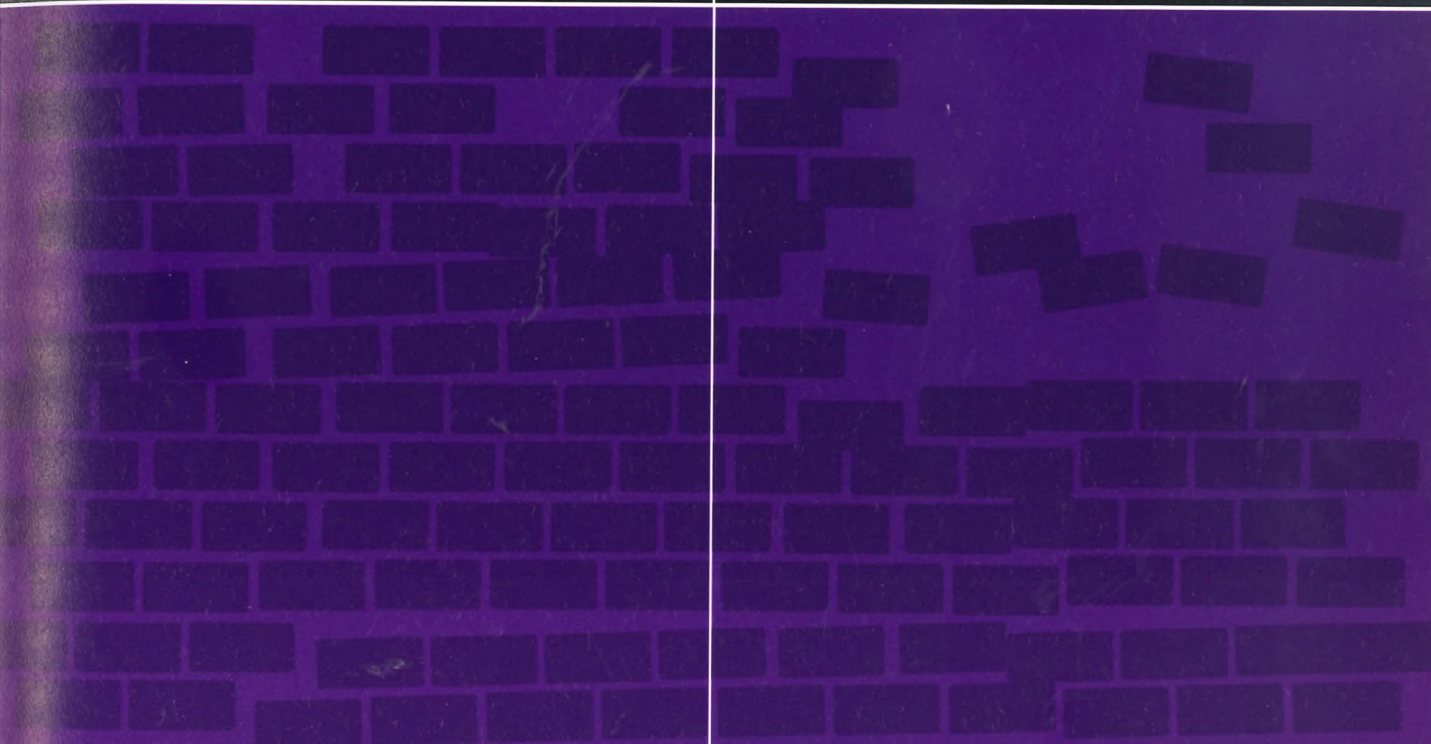
6 Znak sirene za začetek nevarnosti je bil neprekinjen zvok sirene s spreminjanjem višine.

LETO TRINŠTIRIDESET

NEMŠKA BOMBARDIRANJA

MEŠTA LETA 1943

LETALSKI NAPAD 14. SEPTEMBRA 1943

Dne 8. septembra 1943 je bila objavljena brezpogojna kapitulacija italijanskih oboroženih sil. Dva dni kasneje ob pol deseti uri so v Novo mesto vkorakali partizani, ki jih je množica meščanov navdušeno pozdravljala ter jih obsipala s cvetjem in darili. Po več kot dveh letih italijanske okupacije je bilo mesto osvobojeno. Skupaj z Italijani so odšli tudi belogardisti. Seveda so nekateri meščani dobro vedeli, da s svobodo prihaja tudi komunizem. Novomeški pismonoša Franc Kokovica je zapisal v svoj dnevnik: »Oblast so dobili partizani - komunisti. Prikorakali so v mesto ob devetih dne 10-ga s harmoniko na čelu in zastavo«. Dne 12. septembra 1943 je Poveljstvo mesta izdalo razglas, v katerem je bilo v tretji točki navodilo, naj se prebivalstvo v primeru zračnega napada zadrži mirno in disciplinirano ter se ravna po navodilih o zračnih napadih. Že prve dni po 10. septembru so namreč nemška letala začela pogosto preletavati mesto. Dne 14. septembra, bil je izredno lep jesenski dan, pa je nekaj minut po dvanajsti uri preko Šentpetra zelo nizko nad mesto priletelo šest štuk in ga začelo mitraljirati in bombardirati s 100 do 150-kilo-

gramskimi bombami, vseh skupaj jih je bilo okrog dvajset. Cilj napada so bila poslopja sodišča, hotela Metropol in bivše žandarmerijske postaje, kjer sta bila štaba XV. divizije in Šlandrove brigade ter partizanski uradi, zato so bombe padale predvsem na območje med žensko bolnišnico in hotelom Koklič. Ciljev pa letala niso zadela, razen zgradbe sodišča, pa še tu ni bilo smrtnih žrtev. V dobre četrte ure je bilo vse mesto zavito v dim in ogenj, del mesta pa v razvalinah. Popolnoma so bile porušene štiri hiše, štirideset pa je bilo poškodovanih.

12. Novomeški gasilec Franc Šulc

V Defranceschijevi ulici je obležal mrtev dvaintridesetletni orožnik Franc Požanel, po rodu iz Logatca. Družino mizarskega mojstra, hišnega posestnika in lastnika pogrebnega zavoda Matka Maloviča je bombardiranje presenetilo na poti proti zaklonišču v kapiteljski kripti. Umrli sta žena Marija (roj.1873) in hči Stana Malovič (roj.1897), upokojena privatna uradnica. Matka Maloviča pa so težko ranili drobci bombe in šestnajst kilogramov težak kamen. Novomeški gasilci so med bombardiranjem odpeljali iz orodjarne gasilski avto, do vrha naložen z orodjem za gašenje, da bi ga skrili pod kovanje na Kapucinskem trgu¹. Toda nemški pilot ga je

opazil, odvrigel nanj bombo in življenje so v trenutku izgubili novomeški gasilci Franc Kleindienst iz Novega mesta (roj.1910), Franc Šulc iz Prečne (roj.1911), Stan-ko Kmet iz Trebnjega (roj.1911) in sedemindvajsetletni italijanski gasilec, primorski Slovenec iz Trsta Alojz Klemenc (Clementi). Znani novomeški gasilec Stane Gregorčič, ki se je v tem trenutku vračal v orodjarno, pa je bil hudo ranjen.² Gasilski avtomobil je bil popolnoma uničen.

pred hudimi težavami. Ko je Italija kapitulirala in se je po nekaj dneh splošno navdušenje in veselje poleglo, je Anton sklenil, da pošlje svojo družino za nekaj časa na varno v Šentpeter. Bal se je, da bodo Nemci ob more-bitnem letalskem napadu bombardirali tudi pošto. Sam pa je seveda moral ostati na delovnem mestu. Kratko slovo v parku za pošto; mati in trije otroci so odšli. Prišli so komaj do bloka z zapornicami pri ločenskem pokopališču, ko so prihrumeli nemški bombniki. Toliko da so se

13. Anton Simič s sinom na Kandijskem mostu

Na Kapucinskem trgu sta obležala mrtva še delavca novomeške pošte Anton Simič (roj.1904) in višji poštni kontrolor Avgust Brejc. Anton Simič je stanoval s svojo petčlansko družino nad poštnimi prostori v stavbi nekdanjega kapucinskega samostana. Kot simpatizer krščanskih socialistov se je kmalu pridružil OF in kot njen aktivist s prestrezanjem sumljive pošte, naslovljene na italijanske oblasti, obvaroval marsikaterega človeka

zatekli pod bližnji kozolec, že je začelo tuliti, takoj zatem pa še pokati. Mesto se je zavilo v dim. Po prenehanju bombardiranja so Simičevi nadaljevali pot v Šentpeter, proti večeru pa je družina zvedela, da je bil oče med bombnim napadom ubit.

*14. Kapucinski trg z Maloričevo hišo po bombardiranju 14. 9. 1943;
v ospredju je uničen gasilski avtomobil*

V porušeni Sedajevi hiši na Proštijski št. 1³ so umrli vodja elektrarne v Luknji Viljem Sedaj, star 61 let, njegova žena Katarina, stara 56 let, njun sin gimnazijec Ladislav, star 18 let, in šestinsedemdesetletni Edvard Rosenwasser, lesni trgovec iz Zagreba, ki je pri njih stanoval. Hčerko Heleno (roj.1920), aktivistko OF, pa so leta 1944 na zverinski način umorili domobranci.⁴ Kako hudo so te smrti prizadele starejšega sina Viljema, pove dejstvo, da lastnima sinovoma ves čas svojega življenja ni nikoli govoril o teh dogodkih.

15. Porušena Sedajeva hiša septembra 1943

Smrt je kosila tudi na Arkovi ulici št. 5⁵, kjer je v ruševinah Mirtičeve hiše umrlo pet ljudi. Mizar Ivan Mirtič⁶, ki je bil v partizanih, je izgubil vso svojo družino, ženo Slavko (roj.1907), enajstletnega sina Zlatka in trimesečnega dojenčka Slavčka. Na obisku pri njegovi mami Neži Mirtič, ki je bila tudi zasuta, vendar je ostala živa, je bil tedaj njen brat, dvainpetdesetletni trgovec in posestnik iz Bele Cerkve Vinko Bevc s svojo enaindvajsetletno hčerko Slavko. Smrt ju je doletela na kletnih stopnicah. V Mirtičevi hiši je stanovala tudi družina upokojenega žandarmerijskega narednika Franca Škarje,

ki so jo bili Nemci pregnali iz Sevnice. Zaradi mamine bolezni je ta dan skuhala kosilo osemnajstletna hčerka Danica, pri tem pa ji je pomagala njena gimnazijska šošolka Vida Grom⁷, begunka iz Šentjanža. Za Danico je bilo usodno, da je stekla v klet, kjer jo je hudo ranilo, njeno mamo, ki je ostala v sobi, pa samo lažje. V novomeški kripti⁸ je Danica umirala pet dni. Njen brat Tomo pravi, da ne bo nikoli pozabil njenih besed, da noče umreti in kako težko je umrla. Prijateljica Vida je bila že na poti domov, ko so pričele padati bombe. Spominja

16. Gimnazijka Danica Škarja je umrla pet dni po bombardiranju

se, da so bombe povzročile tako močne zračne pritiske, da se je v trenutku znašla v veži neke hiše, še sama ni vedela kako. Sploh so bile veže mestnih hiš takoj polne ljudi, tudi z otroki v naročju. Eni so jokali, drugi molili, tretji spet preklinjali Nemce.

V hiši na Kastelčevi št. 10 sta umrli samski sestri, devetinspetdesetletna uradnica Franciška in petinšestdesetletna gospodinja Marija Finžgar.

Hudo je bilo tudi na Ljubljanski št. 79 v Seidlovi hiši, kjer je pri Pavli Seidl, vdovi po prof. dr. Ferdinandu Seidlu, gospodinjila Jožefa Dinghauser iz Kandije. Njena enaindvajsetletna hčerka Marica, uradnica Občine Šmihel-Stopiče, ki je prišla k mami na kosilo, je umrla na stopnicah, ko je bežala v klet. Angelčka, ki ga je bila občudovala v Lukšičevi kamnoseški delavnici in zanj hranila denar, so ji postavili na grob na Šmihelskem pokopališču. V njeni bližini sta mrtvi obležali begunki iz Maribora Marija Kiler (roj.1898)¹⁰, žena interniranega

le mlajši sin, ki ga je mama pustila doma v Kandiji. Hudo pa sta bili ranjeni gostilničarjeva hčerka Pavlina Jakše (roj.1932) in noseča gostilničarjeva žena Terezija (roj.1903). Pred Seidlovo hišo na Ljubljanski cesti so našli mrtvo Jožefo Lindič (roj.1897) iz Brezovice pri Šmarjeti, ki je bila noseča. Kot že tolikokrat prej je tudi ta dan prodajala smetano in jajca na živilskem trgu, samo po zdravila je še hotela in nato domov, kjer so jo ta jasni in zvezdnati jesenski večer zaman čakali mož in sedem otrok.

17. Ruševine na Ljubljanski cesti septembra 1943; levo Seidlova hiša

polkovnika Kilerja, in njena petnajstletna hčerka Milena, odličnjakinja novomeške gimnazije. V pritličju Seidlove hiše je bila Jakšetova gostilna, v katero je prišla po kosilo Bogomila Sekolec (roj.1912) s svojima hčerkama štiri-letno Lucijo in triletno Marijo. Bogomila je bila žena nekdanjega novomeškega urednika časopisa Slovenec in domobranskega častnika profesorja Sekolca. Živ je ostal

Na drugi strani Ljubljanske ceste, na št. 6, sta se z vozom pripeljala z njive Rudolf Knoll (roj.1879), sodni uradnik v pokoju, in njegov vnuk, osnovnošolec Zdenko Knoll (roj.1933). Rudolf je umrl na dvorišču, ranjeni Zdenko pa 28. septembra 1943 za tetanusom v kandijski bolnišnici.

Ko so trupla, od katerih so bila nekatera zaradi zračnih pritiskov napol gola, pripravili za prevoz, so jih naložili na vprežni voz in Košakov hlapec jih je odpeljal na Ločensko pokopališče.

O razmerah po septembrskem bombardiranju leta 1943 je pisal v Dolenjskem listu v članku *Iz težkih dni Novega mesta* Novomeščan Leopold Cigler leta 1955. Takole piše:

18. Razrušeni hotel Koklič na Ljubljanski cesti nasproti Seidlove hiše, na skrajni desni del Murnove hiše, v kateri so stanovali Knollovi

Žrtvi letalskega napada sta bila še dva neznana partizana¹¹, stara okrog triindvajset let, ki so ju našli na Ločenski cesti.

Septembrski napad je zahteval 32 smrtnih žrtev.

Popoldne istega dne so Nemci z letalom ob pol treh meso samo obstreljevali, ob pol petih pa je štuka odvrгла še štiri 50-kilogramske bombe. Napada nista imela težjih posledic, poškodovana je bila le stavba stare gimnazije, ki je bila do kapitulacije Italije italijanska vojašnica.

»Tako po končanem bombnem napadu so se pričeli zbirati ljudje v prizadetih mestnih predelih, kjer so krepko pomagali pri reševanju, partizanske patrulje pa so takoj stopile v akcijo in preprečile marsikatero tatvino¹². Saj se je iz mestne okolice priklatilo precej ljudi, ki so v teh težkih trenutkih mislili samo nase in hoteli krasti. Ranjence so nosili v bolnišnice, kjer pa je vladal velikanski preplah. Nekaj ranjencev so prenesli celo v kapiteljsko kripto. Ta večer je bila kripto podobna mravljišču. V njej je prenočevalo mnogo meščanov. Ležali so na golih tleh, na kocih in na bornem imetju, ki so ga prinesli s seboj. Čez dva dni se je preselila v kripto ženska bolnišnica. Meščani so se obzirno umaknili, da so prenesli v kripto težke bolnice, medtem ko so vse lahke bolnice odpustili domov. Povsod so stale postelje, na sredi kripe pa je

19. Ruševine Mirtičeve hiše v Arkovi ulici 5

stala navadna miza, ki je služila tudi za operacijsko mizo, na kateri je dr. Perko izvršil nekaj operacij in pri brleči sveči celo amputiral bolniku roko. Kuhinja je začasno še ostala v poslopju bolnišnice, hrano pa so v kripti nosile strežnice, meščani, pa tudi partizani. Kljub temu, da je bila v kripti bolnišnica, je bil odslej na kapitlju kraj, kjer so se čez dan in tudi ponoči zbirali bolj plašni meščani, boječ se ponovnega bombnega napada. Marsikdo je tu tudi jedel hrano iz bolniške kuhinje. Ker bolnišnica ni bila posebno založena z nekaterimi živili, jih je kuhinji pričelo primanjkovati. Zato je prednica naprosila trgovca z delikatesami Josipa Kobeta, kateremu je bila trgovina na Ljubljanski cesti¹³ popolnoma zrušena in kjer so ljudje na debelo kradli zlasti žganje in likerje, da bi dovolil prenesti v bolnišnico vso preostalo zalogo olja, petroleja, likerjev, žganja, čokolade in bonbonov, kar je seveda dovolil in vse bolnišnici poklonil. Od teh dobrot je marsikateri izmučen in prestrašen Novomeščan prejel skromen del. V času, ko je bila bolnišnica v kripti, je tam umrl en otrok, eden pa se je rodil. Bombnih napadov ni bilo več, toda tuja letala so skoraj dnevno preletavala mesto. Najbolj prizadeti meščani pa so si prizadevali vsaj za silo popraviti strehe in urediti v svojih hišah zasilno stanovanje.«

Vzdušje po septembrskem napadu je v knjigi svojih spominov *Moja rast* opisal tudi tedanji ravnatelj novomeške gimnazije Ivan Dolenc:

»Prepadenost, ki je zavladata v mestu, je razumljiva. Ko se je zmrabilo, si lahko videl vse polno ljudi, ki so z vprežno živino ali na samotežnih vozičkih vozili nekaj pohištva in živil iz mesta na kmete. Mesto je kakor izumrlo. Podnevi se skoraj nihče ni pokazal na cesti. Ulice so oživele samo zvečer, ko je nastopil mrak, in zjutraj, če je ležala nad mestom megla. Trgovine z živili so bile odprte po dve uri zjutraj (od šestih do osmih). Večina trgovin in obratov pa je ostala zaprta. Ruševine so pospravljali cigani iz novomeške okolice, ki so jih partizani privedli v mesto na prisilno delo. Pogrebi žrtev so bili v vsej tišini samo zvečer ob udeležbi najožjih sorodnikov.

Seznam žrtev nemškega bombnega napada 14. 9.1943.

v Novem mestu

- 1./ Dva nepoznana vojaka na Ločenski cesti
- 2./ Požena Franc, orožnik, 32 let, Novo mesto -
- 3./ Lindič Jožefa, 25 let iz Brezovice pri Smarjeti
- 4./ Malovič Marija, 70 let, roj. 21.4.1873, iz Novega mesta, Kapucinski 6
- 5./ Malovič Stana, roj. 21.4.1897. " " "
- 6./ Sečaj Viljem, elektromonter, roj. 13.5.1885. " Proštijska 1
- 7./ Sečaj Katarina, žena " " 26.10.1888. " "
- 8./ Sečaj Ladislav, sin " " 21.6.1925. " "
- 9./ Roskenwasser Edvard, les. trg., 76 let " "
- 10./ Klemenc Alojzij, roj. 29.5.1916, iz Novega mesta, Krekova
- 11./ Sekulec Marija, roj. 28.6.1940., Novo mesto, Glavljanska 22
- 12./ Sekulec Bogomila, roj. 30.9.1912. " Glavni trg 22
- 13./ Kiler Marija, roj. 4.3.1898. " Ljubljanska 7
- 14./ Kiler Milena, roj. 29.7.1928. " "
- 15./ Mirtič Slavka, roj. 18.4.1907. " Arkova 5
- 16./ Mirtič Alojzij, roj. 18.6.1943. " "
- 17./ Mirtič Zlatko, roj. 11 let " "
- 18./ Kmet Stanko, 32 let, klepar in gasilec, iz žp. Trebnje
- 19./ Finžgar Frančiška roj. 4.2.1884., Novo mesto, Kastelčeva 8
- 20./ Finžgar Marija, roj. 14.11.1888. " "
- 21./ Knol Rudolf, roj. 11.3.1879. " Ljubljanska 6
- 22./ Knol Zdenko, roj. 20.7.1933. " "
- 23./ Šulc Franc, roj. 15.1911., gasilec iz Prečne
- 24./ Simič Anton, roj. 11.1.1904., Novo mesto, Kapucinski trg 6
- 25./ Sekulec Lucija, roj. 14.6.1939., Novo mesto, Glavni trg 22
- 26./ Kleincinst Franc, roj. 15.8.1910, gasilec, iz žp. Šmihel /Kandija/
- 27./ Vinhauser Marija, roj. 17.2.1922, Novo mesto, Bukljatova 7,
- 28./ Bevc Viško, roj. 52 let, trg. in pos. iz Bele cerkve
- 29./ Bevc Slavka, 21 let, iz Bele cerkve
- 30./

Zanimivo je bilo opazovati, kako so nekateri ta zračni napad, do katerega bi pač ne bilo prišlo, če bi ne bilo v mestu partizanov, izkoriščali v to, da so obračali pozornost od pravega vzroka in netili sovraštvo do političnih nasprotnikov. Po mestu se je začelo splošno govoriti, da so napad povzročili »belogardisti« in da je bilo »vse izdano«, češ, zakaj so metali bombe ravno v okolico hotelov Metropol in Koklič, kjer so partizanski veljaki obedovali. Kakor da bi bilo tu treba kake izdaje! Saj ve vsak otrok, da so pri tolikem številu tujcev ob času kosila vsi hoteli prepolni. Kakšno bujno domišljijo ima laž,

21. Poškodovano okrožno sodišče septembra 1943

kaže tale primer. Po mestu so čisto resno govorili, da so ljudje videli šmihelskega kaplana Wolbanga, kako je z letala s prstom kazal na hiše, kamor naj mečejo bombe!

Bombardiranje je bilo posebno strašno za jetnike na okrožnem sodišču. Na poslopje sodišča je padla bomba, čeprav ne na tisti del, kjer je nameščena jetnišnica; na jetnike je padal omet in razbite šipe. Jetniki so divje razbijali po vratih in zahtevali, da jih puste v zaklonišče, a zaman. Šele ko je sledil isti dan drugi zračni napad, so smeli jetniki v zaklonišče. Tedaj je apeliral dr. Trošt skupaj z dr. Režkom¹⁴ na človeški čut partizanov, naj jih vendar izpuste, da ne bodo morebiti pokopani pod razvalinami; saj nikdo ne bo ušel in so sodišču vsak čas na

razpolago. In res so izpustili vse politične jetnike razen višjega računskega inšpektorja Pavliča.«

Takole pa je svoje srečanje z mestom dne 16. septembra 1943 opisala v svoji knjigi *Topliški dnevnik* Slavka Kersnik, najmlajši otrok slovenskega pisatelja Janka Kersnika, ki je med vojno živel pri svoji sestri Maši Konvalinka v Dolenjskih Toplicah:

»In mesto? Dih mi je zastal ob pogledu na splošno sliko mestnega trga! Vse strehe razkrite, okna razbita, pločevinasti roloji izložb zviti in vrženi s tečajev, ves trg pokrit z razbito opeko in črepinjami okenskih stekel, raztrganimi venci in slovenskimi zastavami, ki so še nedavno krasile mestne hiše v pozdrav partizanom. In nikjer, nikjer živega bitja! Sama samcata sem korakala skozi mrtvo mesto. Sonce je toplo ogrevalo ozračje, toda meni se je dozdevalo vse mrko, mrzlo. Pred Andrijaničevo lekarno srečam prvega človeka, moža, ki s strahom opazuje nebo. S trga je pravkar odbrnel topliški kamion in preplašeni mož mi zakliče, naj bežim od tod, ker se sliši zopet avione. Potolažim ga, da so dozdevni avioni le en sam kamion, ki pravkar zapušča mesto. Mirno nadaljujem pot do mestne hiše na Ljubljanski cesti. Hiša je tudi nekoliko demclirana, okno razbito, streha razkrita in povsod tišina, strašna tišina.«

22. Iz družinske kronike novomeškega
gasilca Staneta Gregorčiča

Dne 14. septembra 43. ob 12^h dop. je bilo
bombardirano Novo mesto - naš očka ranjen,
zlomljena desna noga. Ponovi je bil prepeljan
iz kapteljstke kripte v bolnico. Škripta se je
izposmenila v bolnico, tam sem tudi jaz v
malim Stankom bila teden dni.
3. oktober poročniške nedelje - drugič padale bombe.
 $\frac{3}{4}$ h je grnelo nad nami in treslo se je zidovje,
sipe, kamenje, spetka vse je padalo na tla.
Ob 5.30 h popoldne je 9 anjotov ipalo smrt na nas.

1 Danes Novi trg.

2 Vsega skupaj je bilo v tem bombnem napadu ranjenih 13 ljudi.

3 Danes Trubarjeva.

4 ZAL, Okrožni ljudski odbor Novo mesto, prijava Viljema Sedaja komisiji za ugotavljanje vojnih zločinov 7. junija 1945.

5 Danes Prešernov trg.

6 Marija Žvegljč, sestra Ivana Mirtiča, mi je povedala, da so Ivana ustrelili partizani 2. novembra 1943 na Travnih gori pri Ribnici. Takrat je že vedel za žalostni konec svoje družine.

7 Grom Vida je že petdeset let na spominski plošči v novomeški Gimnaziji po pomoti zapisana kot žrtev letalskega napada na Novo mesto.

Danes živi v Ljubljani.

8 Zaradi varnosti so težje bolnice iz ženske bolnišnice preselili v kapteljsko kripto, lažje pa odpustili. Tako je v kripti nastala začasna

bolnišnica, vendar zaradi mraza in neustreznosti le za kratek čas. Tudi partizanska bolnišnica se je iz Novega mesta preselila v Dolenjske Toplice.

9 Danes Rozmanova cesta.

10 Marija Kiler je izhajala iz novomeške rodbine Seidl.

11 Zdenko Picelj v svoji knjižici Osvoboditev Novega mesta navaja pet partizanov, sam pa na osnovi uradnega seznama žrtev napadov leta 1943 (ZAL, Okrožni ljudski odbor Novo mesto, 1945) in prispevka F. Barage (Nemška bombna napada na Novo mesto septembra in oktobra 1943 v: Rast, št. 7-8, 1993, str. 466) menim, da sta bili žrtvi dve.

12 Okrožni odbor OF je izdal odlok, da bo vsak primer tatvine kaznovan s smrtjo, ker je tako kaznen zahtevalo ljudstvo samo.

13 V Seidlovi hiši.

14 Oba sta bila novomeška advokata.

LETALSKI NAPAD 3. OKTOBRA 1943

Heinkel »He 111«¹⁵ je prihrumelo čez Gorjance in s težkimi, tudi 300-kilogramskimi bombami, tričetrt ure v valovih zasipavalo mesto. Tokrat so odvrgli 40 do 50 bomb, ki so s svojo strahotno rušilno močjo razdejale mesto in ga velik del nepopravljivo uničile. Zakaj je bila njihov cilj tudi ženska bolnišnica, čeprav je imela na svoji strehi veliko zastavo z rdečim križem, lahko samo ugibamo. Verjetno so jo nemški letalci bombardirali pomotoma, misleč, da napadajo kandijsko bolnišnico, za katero so najbrž vedeli, da se v njej zdravijo partizanski ranjenci. Stopnišče bolnišnice se je sesulo v klet in pod seboj pokopalo tiste, ki so tam iskali zavetje. Drugi so umrli od močnega zračnega pritiska, ki je nastal ob eks-

23. Številna Luzarjeva družina leta 1938; leta 1942 se jim je pridružil še Mihec

Po septembrskem bombardiranju so mnogi prebivalci zaradi strahu začasno zapustili mesto in se naselili po bližnjih vaseh in zidanicah. Meščane, ki so ostali v mestu, so vsakodnevno vznemirjali preleti letal in alarmi. V nedeljo, 3. oktobra 1943 pa se je sirena okrog pete ure popoldne oglasila upravičeno. Osem nemških bombnikov

ploziji letalske bombe. Vse pisarne ob stopnišču v bolnišnici so zgorele in z njimi vred tudi ves arhiv. Zaradi pomanjkanja delavcev¹⁶, pa tudi zaradi stalnega preletavanja letal so z odkopavanjem močno poškodovanih in razpadajočih trupel končali šele 9. oktobra.

24. Nemški letalci so ubili šestnajst žrter v ženski bolnišnici

Umrle so pacientke: žena sodnega uradnika iz Novega mesta Marija Artač (roj.1911), devetinpdesetletna upokojena učiteljica iz Ljubljane Amalija Rus-Vardjan, po rodu iz Bele Krajine, Marija Mavsar (roj.1906), gospodinja iz Rumanje vasi, Amalija Gašperšič (roj.1896) iz Gomile pri Mirni, sedemnajstletna Ana Dolenšek iz Sv. Vrha pri Mokronogu, hči posestnika devetnajstletna Milka Povše iz Dolenjega Podboršta pri Mirni Peči, Marija Küssel (roj.1903), šivilja iz Novega mesta. Terezija Luzar s Hriba pri Orehku (roj.1903) je za seboj pustila enajst

25. Petletna Metka Kokovica s svojim petelinom

otrok v starosti od enega leta do devetnajstih. Oče se je kot domobranec na prigovarjanje vaškega aktivista 26. junija 1945 prijavil oblastem in se ni nikoli več vrnil. Najstarejšo hči Terezijo (roj.1925), ki je ostala na domu, so začeli najmlajši otroci klicati mama, starejši pa so se razkropili po svetu s trebuhom za kruhom. Marija Turk (roj.1904), ki je že odhajala iz bolnišnice, se je zaradi alarma vrnila k svoji devetinšestdesetletni mami Jakobini Gangl, ženi književnika in prosvetnega delavca Engel-

berta Gangla iz Metlike. Obe sta obležali mrtvi v ruševinah. Prav tako petletna Metka in njena mama Ana Kokovica (roj.1899), ki je prišla deklico obiskat v bolnišnico. Sedemnajstletna Marija Turk je umrla, ko je bila na obisku pri svoji teti, usmiljenki Ivanki Turk.

Novomeščani so tega dne izgubili tudi svojega rojaka, umetnostnega zgodovinarja Jožeta Gregoriča (roj.1912), ki so ga partizani postavili za stražarja bolnišnice. Jože Gregorič je svoje delo posvetil predvsem rodnemu mestu in njegovim spomenikom in je napisal veliko strokovnih študij, kritik, ocen in poročil o umetnosti in arhitekturi Novega mesta in Dolenjske.

Na spominski slovesnosti ob petdesetletnici njegove smrti je akademik dr. Emilijan Cevc svoj govor začel z besedami: *»Zeleti ste, da nocoj, na večer pred 3. oktobrom bridkega spomina, spregovorim nekaj besed o vašem rojaku, kolegu, prijatelju, človeku - umetnostnem zgodovinarju Jožetu Gregoriču. Na večer pred 3. oktobrom izpred petdesetih let, ko se je mesto, ki je tudi meni zelo pri srcu, razcvetelo v razvaline in kri pod semenom sovražnih letal, ki so prihrumela čez bajeslovne Gorjance. Smrt so sejala. Jože Gregorič, vodja reševalne skupine, se je bil že vrnil v rodni dom po koncu alarma. - In nov napad. Sveta zavest dolžnosti ga je klicala vnovič na pomoč. Še sedem pomočnikov zraven. Zavarovati bolnice v ženski bolnišnici pod Kapituljem. Tudi v strahu smrtne nevarnosti, a reševati je bilo treba ljudi. Izpod oboka sesutega stopnišča so rešili le, kar je od njihovega samodarovanja ostalo zemskega. 3. oktober 1943.«*

Bombe pa so uničile tudi njegov dom v hiši Mej vrti št. 4, tako da sta mama Jožefa in sestra Malka Gregorič kasneje zaprosili za sprejem v novomeško sirotišnico.

Sredi svojih pacientk sta umrli zdravnica dr. Veruša Štolfa (roj.1912), aktivistka OF, in bolniška strežnica Marija Golob (roj.1915) iz Brusnic.

Tudi na drugi strani pod Kapitljem je bilo hudo. V veliki Janovi hiši¹⁷ na Arkovi št. 1 je izgubilo življenje šest stanovalcev. Mrtvi so bili bivši okrajni glavar Friderik Loger (roj.1874), njegova žena Alojzija (roj.1877) in njuna hčerka Edit (roj.1915), učiteljica glasbe. Njena enainštiridesetletna sestrična židovskega rodu Lija Kammer, žena dunajskega lekarnarja, je s svojo osemletno hčerko Liziko pribežala pred nacisti k svojim sorodnikom Logerjevim v Novo mesto. Pod porušeno steno se je hčerka, ki je prosila mamo, naj je ne stiska tako močno, zadušila v njenem naročju. Zaradi hudih poškodb so morali materi amputirati nogo, a je kljub temu 12. oktobra 1943 umrla v zasilni bolnišnici v Srebrničah¹⁸. V svojem

26. Logerjeva družina z dunajskima sorodnicama in prijateljico; manjka hči Edit

razrušenem stanovanju sta umrla tudi sedeminšestdesetletni upokojeni finančni kontrolor Anton Muškatelec in njegova žena Terezija (roj.1908). Štiriinosemdesetletni čevljar in gasilec Jože Ilovar je bil zasut v kleti in so mu nekaj dni dajali hrano in pijačo skozi majhno lino. Ko so ga končno izkopali, je zaradi živčnega pretresa, presranega strahu, izčrpanosti in splošne oslabelosti umrl 13. novembra 1943 v bolnišnici usmiljenih bratov v Kandiji.

V hiši na Florijanovem trgu sta umrli Monika Trobec (roj.1892) in njena hčerka Iva (roj.1922).

Na dvorišču Turkove hiše v Ulici 6. septembra št. 6¹⁹ je bila Alojzija Zaletelj (roj.1924) med podrtimi drvarnicami tako hudo ranjena, da je naslednji dan, 4.oktobra 1943 v bolnišnici umrla. Na stopnišču svoje hiše je umrl tudi njen sosod Andrej Kolar (roj.1862), finančni stražnik v pokoju.

Dvanajstletni Jože Tratnik se je z drugimi fanti vračal z Marofa, kjer so partizani organizirali mladinski sestanek, na katerem so otroke poučili, kako ravnati z zavrženim

27. Jože Tratnik je izkrcvavel na travniku ob Krki

orožjem in strelivom. Ko se je pričelo bombardiranje, so fantje bežali stran od hiš proti Krki in si poiskali zavetje pod vrbo. Drobec bombe, ki je eksplodirala ob bregu, je Jožeta zadel v vrat in deček je izkrcvavel na obrežju reke med svojima prijateljema. Drugi dan sta ga oče in brat s samokolnico peljala na pokopališče, kjer se je pridružil drugim nesrečnikom, ki so ležali na slami v mrtvašnici. Novomeščan ing. Dušan Žeslin, ki ju je srečal na njuni kalvarijski poti, se še danes dobro spominja besed Jo-

žetovega očeta: »Dušan, poglej, kaj so naredili našemu Jožetu!«.

V Sokolski ulici so po končanem napadu našli dvoje nepoznatih trupel.

28. V hiši na Florijanovem trgu sta umrli Monika Trobec in njena hčerka Iva

Hudo je bil poškodovan tudi Glavni trg, vendar tu smrtnih žrtev ni bilo. Porušene oziroma močno poškodovane so bile Grobovškova hiša št. 23, Mikoličeva št. 24, Kobetova št. 25 in Koširjeva št. 26. Prijateljeva hiša v Dilančevi ulici št. 1 pa je med napadom pogorela.

Oktobrski napad je zahteval 31 smrtnih žrtev.

Poglejmo zopet, kaj o oktobrskem bombardiranju piše v svoji knjigi Ivan Dolencec:

»Ljudje so si od bombardiranja dne 14. septembra že nekoliko opomogli in ta ali oni se je celo že vrnil v Novo mesto. Mnogi so upali, da smo Novomeščani svoj del že dobili in da nam bo odslej z letalskimi napadi prizanešeno. Zato nas tudi ni navdajalo z nikakršnim poseb-

nim strahom dejstvo, da so na rožnensko nedeljo letala precej pogosto brnela nad mestom. Kakor skoraj vsak dan po večkrat, smo tudi to nedeljo na znak sirene bežali v kleti, pri tem pa se šalili, da mora dobro vzgojen državljan poslušati svarila oblasti za primer zračnih napadov.

29. Grobovškova in Mikoličeva hiša na Glavnem trgu

Ni pa nam bilo do šale, ko smo nekaj minut po petih popoldne po kletah zaslišali prvo eksplozijo in je pri prči ugasnila luč. Sledilo je neprestano brnenje motorjev, ki je postalo od časa do časa močnejše - kar čutili smo, kako se letalo spušča niže proti mestu, da odvrže bombo na izbrano poslopje - na katero? Nato silen pok, da si imel vtis: če ni zadelo ravno v našo hišo, pa je moralo eksplodirati v neposredni bližini. Nad mestom je osem letal opravljalo svoj strašni posel. Najhuje so bile prizadete ulice med Kapitljem in Glavnim trgom. Vtis, ki ga je napravil pogled s Kapitlja na velike lijake, ki so zijali na prostoru, kjer je prej stala hiša, naj označim z besedami prošta Čerina: »Novo mesto je b i l o !« Na srečo je bil pa tako hudo prizadet samo omenjeni del mesta. Ostale ulice so neprimerno manj trpele. Na tako imenovano »kolonijo« ni padla nobena bomba, prav tako tudi ne na desni breg

Krke. Sreča v nesreči je bila, da se večina meščanov še ni vrnila v mesto in da je znaten del bomb padel na docela ali vsaj deloma prazne hiše. Tako so bile npr. v veliki mestni hiši na Ljubljanski cesti, kjer so stanovali predvsem sodniki, od sedmih tam stanujočih strank samo štiri osebe doma, pa še te niso iskale zavetja v zaklonišču, ki je bilo popolnoma porušeno, ko sta na poslopje padli dve bombi ter presekali hišo čez sredol

30. Pogled na Florijanov trg in Arkovo ulico po oktobrskem bombardiranju

Če je bilo mogoče strah pred bombardiranjem še stopnjevati, se je to sedaj zgodilo. Tudi mnogi od tistih, ki so doslej še vzdržali v mestu, so se razbežali po deželi, tako da je zelo manjkalo delavcev za odkopavanje mrličev in je trajalo več dni, preden so samo v ženski bolnišnici spravili izpod ruševin močno razbita in že razpadajoča trupla. Okoliške vasi so bile prepolne beguncev. Po nekaterih hišah je stanovalo poleg domačih tudi po sedem begunskih družin. Ko so 21. oktobra prišli Nemci, je bilo mesto kakor mrtvo.«

Dne 3. oktobra 1943 se je v Novem mestu nahajal tudi borec Gubčeve brigade Oleg Križanovskij - Igor. Pogledjmo v njegovo knjigo *Komisarstvo črnogledega humorista*:

»Tistega dne sva z Vinkom spet odšla k brivcu²⁰. Mene je že namilil, da mi je iz pene kupal le nos. Tedaj pa smo zaslišali brnenje letalskih motorjev. Letalo je priletelo tik nad strehami, nato pa smo zaslišali žvižg in močno

eksplozijo. Vsa brivnica se je zazibala, ogledalo pred menoj se je sesulo, zagrnil nas je oblak jedkega apnega prahu, s strehe pa se je vsula opeka kot hruške z drevesa, ko se ga poloti sladkosneden in sestradan medved.

Letala so bivali vnoč nad nami. V središču mesta je začelo treskati, ljudje so kričali. Z Vinkom sva zgrabila vsak svojo puško in švignila na prosto, jaz seveda kar z namiljenim obrazom. Komaj sem dohajal Vinka, tako je

Žrtve nemškega bombnega napada na Novo mesto 3.10.1943.

- 1./ Tratnik Jože,roj.9.3.1931.Novo mesto,Glavni trg 33,
- 2./ Kolar Andrej,roj.9.10.1862. " Ulica 6 septembra št.5
- 3./ Zaletel Alojzija,roj.1924. " " " št.6
- 4./ Rus Amalija,roj.18.10.1884. iz žp.Črnomelj,
- 5./ Gangl Jakobina,69 let,žp.Metlika
- 6./ Artač Marija,roj.24.6.1911.,Novo mesto,Sodišče
- 7./ Golob Marija,roj.13.11.1915.,žp.Brusnice
- 8./ Muškatelec Anton,roj.12.12.1875.,Novo mesto,Arkova št.1
- 9./ Muškatelec Terezija,roj.4.11.1908. " "
- 10./ Logar Fričerič,roj.5.3.1874., " "
- 11./ Logar Alojzija,roj.19.11.1877. " "
- 12./ Logar Erit,roj.20.4.1915. " "
- 13./ Kamar Liziča,roj.8.5.1935. " "
- 14./ Kamar Lija,roj.soproga lekarnarja 6.7.1902.,Novo mesto,Arkova št.1
- 15./ Mavsar Marija,roj.12.5.1906.iz Rumanje vasi
- 16./ Turk Marija,roj.8.2.1926.iz žp.Prečna
- 17./ Dolemšek Ana,roj.17 let,iz Sv.Vrha pri Mokronogu
- 18./ Turk Marija roj.Gangl,39 let iz žp.Metlika
- 19./ Luzar Terezija,40 let iz Mihovca žp.st.Jernej
- 20./ Gašperšič Amalija,žp.Mirna
- 21./ Gregorič Jože,roj.31 let,umet.zgodovinar,Novo mesto,Mej vrti 4,
- 22./ Dr.stolfa Vera,zdravnica,~~Kova~~ 30 let,Novo mesto,De Franceskovejva -koč.
- 23./ Kokovica Ana,roj.23.3.1899.,Novo mesto,Kapiteljska 3,
- 24./ Kokovica Metka,roj.18.6.1938. " "
- 25./ Kisel Marija,40 let,Novo mesto,
- 26./ Povše Milka,19 let,iz Dol.Podboršta pri Mirni peči
- 27./ Trobec Monika,roj.5.5.1892.,Novo mesto,Trg sv.Florjana
- 28./ Trobec Iva,roj.8.8.1922. " "
- 29./ dva nepoznana
- 30./ Ilovcar Jože,roj.17.8.1859.,Novo mesto,Arkova št.1

tekel, tudi nekaj civilistov se je skušalo rešiti proti mostu. Spet so zasikale bombe, več jih je padlo v Krko, druge pa na most. Prilepil sem se k tlom in počakal, da so nehali žvižgati drobci jekla in kosci kamenja. Že sem mislil vstati, ko je iz enega od letal zadrdral mitraljez in dolg rafal je poškrupil tudi most. Šele ko so letala odletela, da bi napravila še nov krog okoli mesta, sva z Vinkom planila pokonci in izvedla nekaj dolgih skokov; potem so znova prifrčale bombe, vse se je treslo, od strahu tudi jaz. Ko so končno letala le izginila, sem se pognal čez most na drugo stran Krke, kjer sem upal, da bo varneje. Cestišče je bilo le delno poškodovano.

Srečno sva prispela na drugo stran in se ustavila, nato pa sva vsa zadihana ugotovila, da sva odnesla celo kožo. Spomnil sem se, da sem zbežal iz brivnice namiljen, zato sem se potipal in nepopisno začuden ugotovil, da nisem več. Vinko se mi je smejal in dodal, da je milnico z mojega obraza najbrž odpihnil vzbuh bombne eksplozije.

Uštela pa sva se, ko sva domnevala, da so letala že odletela. Nenadoma so se vrnila in odvrгла še nekaj bomb, nato pa so se oddaljila nekam proti Šentjernejju. S tresočimi se rokami sem poiskal cigareto, tudi Vinko me je posnemal, nato pa sva se vrnila čez most proti mestnemu središču. Brž ko sva bila na nasprotnem bregu Krke, sva poiskala brivnico, vsa je bila razdejana, s sten je zletelo prav vse, kar je bilo pritrjenega ali obešenega. Stoli so ležali polomljeni in razmetani, stropna svetilka je padla na tla in se razbila, brivsko orodje je razmetalo po vseh kotih. Vse pa je bilo na debelo pokrito z apnenim prahom in ometom. Vrata je snelo s tečajev, izruvalo je tudi podboje, roleta izložbe je bila zvita kot štrukelj.

Ubogi mojster je skušal rešiti, kar se je dalo, in jadrno pobiral, kar je bilo še vsaj malo celega. Kar je našel, je sproti znašal na cesto in tam zlagal. Nisem si ga upal prositi, naj me obrije, z Vinkom pa sva nadaljevala pot proti mestnemu središču, kjer je padlo največ bomb. Plezala sva čez tramovje, ki je ležalo čez cesto, kupe betona in opeke, zveržene traverze in izruvana drevesa. Nekaj ranjencev je kričalo na pomoč, malo naprej pa sva zagledala več trupel, pokritih s krvavimi prti in rjuhami.

Napol gola ženska je tiho ležala na tlaku, pod njo se je stekala kri, okoli pa so se gnetli radovedneži in ugibali, kako bi ji pomagali. Končno je le nekdo prinesel nosila, položili so jo nanje, nato pa jo v diru odnesli.

Do gostilne, kjer sva bila na hrani, nisva mogla, ker je bila uličica vsa zasuta z ruševinami. Poskusila sva srečo še z druge strani. Toda gostilne ni bilo več, od nje je ostalo le nekaj vogalov, med razvalinami je poskakoval trinogi pes in tulil, drobec bombe mu je odbil nogo. Malo naprej je gruča moških, oboroženih z raznovrstnim orodjem razmetavala kupe opeke in lesa. Slišala sva, da sta pod ruševinami verjetno ostala ženska in otrok. Nekateri pa so obupani in prestrašeni sedeli po tleh ter topo bolščali predse.

Zdaj sem začel razmišljati, kaj sploh počneva v tem žalostnem in nesrečnem Novem mestu. Naj čakava novih letalskih napadov? Nemci so se očitno zarotili, da ga bodo zravnali z zemljo.«

V skrbeh za svoje najbližje je Slavka Kersnik takoj v ponedeljek, 4. oktobra 1943, pohitela v Novo mesto:

»Vso pot se razgovarjamo o težko prizadetem mestu in meni postaja, čim bliže smo mestu, tem težje srce. Jedva čakam, da izstopim v Bršljinu in pohitim v razdejano mesto. Kaj je z Nušo, Tončetom, Jožetom, Jožkom, Bertko? So v Družinski vasi ali že v mestu? Živi? Mrtvi? Oh, le brž, brž v mesto! Mimo kolodvora tečem kar po sredi ceste. Nikjer, nikjer človeka! O, pač! Malo pred Osolnikovo gostilno stoje trije moški pod košatim drevesom. Dan je zopet sončen, nebo jasno, ozračje mirno in čisto. Leno polzi Krka na moji desni pod cesto, v širokem loku ovije dolensko metropolo. Možje me posvare, naj nikar ne hodim sredi ceste v mesto, kajti pravkar da so čuli iz daljave bombardiranje in da bržčas Nemci bombardirajo Metliko. Če že hočem tja, naj grem samo po poti čez Marof. Ubogala sem jih, toda preje povprašala, kaj da vedo o bombardiranju mestne hiše na Ljubljanski cesti. Povedo mi, da je hiša docela na dvoje preklana, toda nihče od stanovalcev mrtev, ker tedaj pač nihče ni bil notri. Le hišnica je bila v svojem stanovanju, a je tudi

ona ostala živa in zdrava. Skozi okno so jo rešili povsem nepoškodovano. Nekoliko pomirjena krenem preko Marofa v mesto. Vrhu hriba stojim, tu se mi odpira celotna panorama Novega mesta. Oh, pa kako obupna, žalostna slika! Na Kapitlju bije ura enajst. Opoldanski zvon zabrni, kajti pod režimom partizanov smo premaknili dnevi

32. Mestno hišo na Ljubljanski cesti so stanovalci pravočasno zapustili

ni čas za celo uro nazaj. Pošastno brni bron preko lesenih reber hišnih streh. Vse strehe so razdejanje, tam od Glavnega trga se dviga prosojen dim iz pogorele hiše. Sicer vse tiho, vse mrtvo. Počasi stopam navzdol, srce se

mi krči ob pogledu na to strašno razdejanje. Pri Košaku zvem prve potankosti bombardiranja. Naših k sreči še ni bilo v mestu. Sodnik Šavelj je ostal po prvem bombardiranju sam v Novem mestu, sinova in svak so bili pri partizanih, on sam si je pa vzel sobo pri Košaku. Sprva so se mu smejali, češ, naša hiša je sosedna njegovemu stanovanju in pred bombardiranjem tudi ni varna. Toda glej! Njegovo stanovanje je zdaj povsem razbito, on pa pri Košaku docela nepoškodovan.

Ogledala sem si razvaline Nušinega stanovanja. Srce me je bolelo, skušala sem čimprej zapustiti to strašno mesto groze in razdejanja. Zaudarjalo mi je po žveplu, prahu in dimu. S težavo sem si utirala pot preko tramov, opeke, stekla, razbitin vseh vrst pohištva itd. Pot me je vodila preko Florijanovega trga. Stara gospa Krajgarjeva me je namreč naprosila, naj stopim do njene hiše na Florijanovem trgu, da vidim, ako še stoji. Jedva sem lezla čez te strašne zapreke. Stara ženica leze za menoj. Reva je skušala priti v žensko bolnico, toda v tej zmedi ni nikogar našla. Kar zaslišim pred nami strahoten krik in vik. Zdelo se mi je, kot da bi se črni gavrani spuščali na svoj ostudni plen. Bili so cigani, ki so pod nadzorstvom partizanov izkopavali mrtvece izpod ruševin na Florijanovem trgu. Baš so prišli do trupel celokupne rodbine upokojenega okrajnega glavarja Logerja. Ker sem svojčas poznala vso rodbino, saj je pred leti služboval v Kamniku in bil večkrat naš gost na Brdu, sem vsa prepadena pospešila korake.«

Trenutke sreče in nato žalostno usodo svoje družine je opisal učitelj Stanislav Turk v pismu, ki ga je napisal svojemu petletnemu sinu Matjažu v spominsko knjigo. To knjigo je Matjaževi materi podaril njen oče Engelbert Gangl, mati je pisala vanjo družinsko kroniko do svoje prezgodnje smrti, oče pa jo je končal s pretresljivim pismom:

»Zlati moj sinko!

Tvoj očka, ki je bil v internaciji v Italiji (Monigo pri Trevisu in Gonars pri Palmanovi), je komaj čakal, da se vrne k Tvoji materi in Tebi. Vedno so nam Italijani obljubljali, da pojdemo domov in res po enem letu in 22 dneh sem bil klican med drugimi srečneži, da pojdem domov. Na dan sv. Jakoba 25. 7. 1943 smo se odhajajoči ob 2. uri zjutraj zbrali v kampu. Še isti dan smo prispeli ob pol 2. uri popoldne z vlakom v Ljubljano. Tu so nas odpeljali v Belgijsko vojašnico, kjer smo prenočili. Drugi dan ob 10. uri dopoldne smo dobili izpustnice. Teta Tvoja - Jakica me je čakala, vsa vesela, pred vojašnico. Vesel snidenja z njo in svobode kreneva na njeno stanovanje - nato pohitim sam k svoji mami, katera je obhajala ravno ta dan svoj god. Kako veselje sem ji napravil s svojim prihodom! Prinesel sem ji cvetja, a dobila je od Tvoje mamice in Tebe tudi primerna darila. Pri njej sem ostal le kako dobro uro, kajti hitel sem na vlak, da me popelje domov v Metliko k Tvoji mamici in Tebi - k mojima najdražjima. Z veliko zamudo, ob pol 7. uri zvečer smo dospeli v Metliko. Na postaji so čakali starši svoje sinove, a ti z materjo mene. V rokah si držal šopek rdečih vrtnic. Od sreče smo jokali - a Tebi je bilo malce nerodno, pa hitro si se privil k meni in me poljuboval. In srečni - presrečni smo bili. In Ti moj dragi sine, od tedaj si hodil vedno z menoj, pustil si igrace vnemar, očka Ti je bil vse.

Bilo nam je lepo - hodili smo skoro vsak dan na Kolpo in tam se kopali. Ti si se vlegel očku na hrbet in tako smo vsi trije plavali. Rad si šel v vodo in oba z mamico sva bila večkrat v skrbeh, da nama ne utoneš.

8. 9. 1943 je Italija položila orožje. S tem dnem so nastopili drugi časi. Ob prihodu letal smo tekali v zaklonišča, v zvonik, na pristavo. Ti si ob takih prilikah vedno goreče molil »Sveti angel varuh moj!«. Tvoja mamica je vedno dejala: »Samo, da mi trije ostanemo živi, in srečni bomo, pa če tudi vse ostalo izgubimo.«

Zgodilo se je drugače.

Tvoja babica je nenadoma zbolela. Zdravnika dr. Černič in dr. Mihelčič sta ugotovila, da ima babica zamotana čreva in odredila, da mora v bolnico. Na dan 30. septembra ob 1. uri si se poslovil zadnjič od svoje ljubeče mamice in babice. Ob tej uri smo se odpeljali z vozom babica, Tvoja mati in jaz v Novo mesto. Primarij žen. bolnice dr. Slavko Perko je pregledal babico in ob 7. uri

33. Marija Turk, učiteljica iz Metlike

zvečer še isti dan izvršil operacijo, katera je dobro uspela. S Tvojo mamico sva hodila med operacijo nervozno po bolniškem vrtu in molila, da bi babica srečno prestala. Ob 8. uri je bila operacija gotova. Babico so poleg naju še v narkotičnem stanju peljali v bolniško sobo števil. 5.

PREZIDIJ
LJUDSKE
SKUPŠČINE

LJUDSKE
REPUBLIKE
SLOVENIJE

SPOMENICA

V VEČEN SPOMIN
NA ŽRTVE TERORJA FAŠISTIČNIH OKUPATORJEV
IN NJIHOVIH HLAPECV

IZDAJA

PREZIDIJ LJUDSKE SKUPŠČINE
LJUDSKE REPUBLIKE SLOVENIJE
NA PREDLOG
ZVEZE BORCEV NARODNOOSVOBODILNE VOJNE-
TO SPOMENICO

za tor.

Turk Marija

iz Metlika

KI JE ZA ČASA NARODNOOSVOBODILNE VOJNE IN
LJUDSKE REVOLUCIJE V LETIH 1941-1945 PADEL
KOT ŽRTEV FAŠISTIČNEGA TERORJA
HVALEŽNA DOMOVINA
OSVOBODJENA PO JUNAŠKI BORBI LJUDSTVA POD
VODSTVOM KOMUNISTIČNE PARTIJE IN TOVARIŠA
TITA NE BO NIKDAR POZABILA MUČENIŠKIH ŽRTEV
KI JE NA NJIH KOSTEH ZGRAJENA SVOBODA IN
NEODVISNOST NARODOV
FEDERATIVNE LJUDSKE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE

ŠTEV. SPOMENICE

V LJUBLJANI DNE 29. NOVEMBRA 1950

ZVEZA BORCEV
NARODNOOSVOBODILNE VOJNE
LR SLOVENIJE

PREDSEDNIK

PREZIDIJ LJUDSKE SKUPŠČINE
LJUDSKE REPUBLIKE
SLOVENIJE

PREDSEDNIK

34. Marija Turk je posmrtno
prejela spomenico za pomoč
pri reševanju pacientk v ženski
bolnišnici

Drugi dan 1. oktobra sem se ob pol 2. uri v Gotni vasi pred gostilno Matko zadnjikrat poslovil od svoje ljubljene Marije, Tvoje matere. (Gotna vas spada v župnijo Šmihel, kjer se je Tvoja mamica poročila z menoj.)

V ponedeljek 4. 10. zvem, da je bilo Novo mesto bombardirano in da je bila bombardirana tudi ženska bolnica. Tega Tvojemu dedu nisem povedal, le teti Vilmi in teti Piki. Ves vznemirjen sem begal po Metliki in drugi dan dobil slučajno voz za Novo mesto. Ob 1. uri popoldan sem pri Zajcu na Gorjancih zvedel od voznika, kateri se je vračal iz Novega mesta, da sta babica in Tvoja mati mrtvi. Nisem mogel verjeti tega. V Novem mestu so mi ponovno to zatrdili, da je bila žen. bolnica 3. 10. ob pol 6. uri zvečer zadeta od treh bomb in da sta obedve mrtvi. Takoj se napotim k bolnici. Strašno razdejanje. Tu zvem, da je babica že na pokopališču a tvoja mati še pod ruševinami. Tvoja mamica bi bila ostala pri babici toliko časa, da okreva. Pri odhodu mi je obljubila, da se v nedeljo pripelje domov in motorist je prišel ponjo - a ostala je! Hodila je vsak dan k njej. Bolnice iste sobe so bile njenih obiskov vesele, ker je vsem čitala iz knjig in tudi z njimi imela telovadbo.

V nedeljo 3. 10. je bila tudi tam, se malo pred alarmom zračnega napada poslovila in odšla k moji sestri Delči. Med potjo začuje alarm - se obrne in steče v bolnico. Odnesele je sama babico v klet in se vrnila reševati še ostale bolnice. Končno se je skrila v klet - v prostore centralne kurjave, kjer je našla smrt z ostalimi.

Odidem na pokopališče in najdem babico v krsti. Na pokopališču začujem avione in se zatečem v jamo ob Krki, kjer poleg drugih najdem tudi svojo sestro Delči. Sestra mi marsikaj pove in med drugim tudi to, da je odsvetovala Mariji, Tvoji materi, stalno posečanje bolnice.

Pozno v noč sem iskal voznika po Novem mestu. Končno so mi vojaki dali konja. Drugo jutro naložim krsto z babico in jo med tuljenjem sirene vozim preko Glavnega trga. Nepozabna je ta vožnja. V Gotni vasi mi odvzamejo konja in začel sem iskati drugega. Ob 2. uri popoldne 6.

oktobra pripeljem babico domov. Položili smo jo na mrtvaški oder v rojstni hiši Tvojega deda. Drugi dan ob 4. uri popoldne smo jo ob obilni udeležbi pogrebcev in z godbo spremili k sv. Roku.

Drugi dan sem odšel ob 1. uri popoldne v Novo mesto po Tvojo ljubečo Te mamico. Iz prijaznosti me je spremljal na tej poti g. kaplan Modest Golia, ki mi je bil v izredno pomoč. Ta dan Marije še niso našli, čeravno so izkopavali že peti dan. Ves čas sva bila pri izkopavanju navzoča. Kako je bilo pri srcu Tvojemu očku, v zavesti, da si Ti ljubi moj sin ostal v tako zgodnji mladosti brez matere, jaz sam pa s Teboj brez svoje tako silno skrbne in ljubeče žene Marije.

V soboto 9. 10. smo ob pol 3. uri popoldne našli Tvojo mamo. Ni je bilo možno takoj spoznati. Ljubi sinko moj - strašno, grozno je bilo ob pogledu nanjo. Nisem mogel vzdržati pogleda. Manjkali so udje razen desne roke, brez oči, brez zob. Uboga moja Marija! Uboga Tvoja mati! Ni zaslužila tega, bila je predobra, bila je zlata ob pravem pomenu besede. Ker Tvoj očka ni vzdržal poleg, je uredil vse potrebno g. kaplan Golia. Položili so jo v malo otroško krstico. To krstico sva sama položila na voz in pokrila z rdečimi cvetkami. In tako sva krenila preko Gorjancev v Metliko. Ob 8. uri zvečer smo dospeli domov. Odpremili smo jo v cerkvico sv. Roka.

V nedeljo že ob 6. uri zjutraj sva s teto Piko uredila pravi ličen oder. Tvoja mamica je bila vsa v cvetju. Teta Pika je dala dvanajst šopkov sama - vseh pa je bilo 46. Stanovski tovariši in tovarišice so ji poklonili lep velik venec z napisom: Dragi Mariji - tovariši in tovarišice. -

Ob 3. uri popoldne je najina Marija odšla k babici. Za njeno krstico si stopal Ti v sredini med dedom in očkom. Ti se nisi zavedal kaj si izgubil in kaj sem izgubil jaz. Pokopališče je bilo kljub dežju polno, saj so jo spoštovali in ljubili vsi, vsi so sočustvovali z nami. Godba je zai-grala žalostinke, pevci so zapeli mamici v slovo. Nobeno oko ni ostalo suho, še sam duhovnik je plakal in le s težavo opravil obred. Mamico so položili na krsto babice. Gospa Julijana Rajmerjeva se je v imenu stanovskih to-

varišic in tovarišev poslovila od najine najdražje s temi besedami:

»Tovarišici Mariji v slovo«

Ko prvo je listje pričelo odpadati in trudna narava k počitku se spravlja, Marija usode te val v življenja je cvetju odnesel v neznane te rajske dežele, kjer sestre, kjer bratje vsi zopet se snidemo in delo v ljubezni, ki tu je zamrlo, tam v brezbriznosti izvršimo.

Tovarišica, zakaj se zaprla so vrata za Tabo, ko Tvoji še pili bi Tvojo ljubezen, zakaj?

Ponosna Ti mati in žena slovenska, zakaj usode je val baš tebe odnesel, ko drugim z ljubeznijo svojega srca si stregla.

V srcu prelepe svobodne slovenske zemlje, Marija, mirno spi v objemu svoje Matere, - Marija spi.«

Ko so zagrebli Tebi in meni najsvetejše in najdražje - je bil grob en sam cvet.

Tako sva ostala sama. Vsak dan hodiva k najini Mariji. Ti se sem in tja spomniš svoje mamice in praviš, če Bogec hoče, jo Ti vrne. Vprašal sem Te, koga imaš najraje - a odgovoril si: »Mojo zlato mamico«. Večkrat začerjaš stavek: »Ko je bila moja mamica še živa«

Na dan Vseh svetnikov smo lepo okrasili domek mamice, babice in strica Ivana. Zopet je bil ta kraj sam cvet. In ti si pomagal nositi cvetice in pomagal očku polagati na gomilo. In dejal si pri tem delu: »Tako bo lepše, - sam bom mamici položil to cvetko - jaz sam bom prižgal lučko« itd.

Vsak večer moliva zanjo Očenaš. Ko si odmoliš Sveti angel varuh moj, pa dodaš: Bogec čuvaj našo zlato mamico, babico, strica Ivana, starega papanal Ko se pa poslavljaš na grobu, pa pošiljaš z roko poljubčke.

Prve dni si bil ves čas pri teti Vilmi in teti Piki, ki Te

ljubita. Rad ju imaš tudi sam. Zate rade skrbe. Tudi očka Tvoj je bil ves čas tam, le spat sva hodila domov. Sedaj pa smo toliko uredili, da zajtrkuješ in večerjaš doma - opoldne ješ pri tetah z dedom, a očka hodi v gostilno.

Zvečer, ko sva sama, se igrava z dominami ali kartami »črnega Petra«. Mnogo Ti pa očka čita iz Našega roda ali iz kake druge mladinske knjige. To Ti zelo ugaja, a hočeš vedno še in še - dokler ne zaspiš.

Doma nisi posebno rad. Ves čas bi bil najraje pri tetah, ker tam imaš svoje male prijatelje, s katerimi se igrate vojake. Tvoj očka bi rad, da bi Ti bil dom, katerega sva Ti ustvarila z mamico, vedno najbližji. In če nama nakloni Bog to srečo, da ostaneva živa v teh viharnih časih, bo skušal Tvoj očka, da Ti zopet ustvari miren in prijeten dom!

Metlika, 23. nov. 1943

Tvoj očka

Nemci so v jeseni 1943 in leta 1944 bombardirali številne dolenske in belokranjske kraje in vasi. Bilo je veliko mrtvih in ranjenih, pa tudi premoženjska škoda je bila velika. Že 13. septembra 1943 so Nemci na Šentjernejem polju z letala mitraljirali rešilni avtomobil in pri tem smrtno ranili novomeškega partizanskega zdravnika dr. Vladimira Sajeta (roj. 1915), ki je naslednji dan v kandijski bolnišnici umrl. Istega dne je bila med bombardiranjem Šentjerneja²² ranjena tudi Lidija Kovačič in je bila 3. oktobra 1943 še vedno na zdravljenju v ženski bolnišnici v Novem mestu. Ker pa je ostala v svoji sobi in ni iskala zavetja v kleti, je bombni napad preživela.

Nemci so okrog Novega mesta odvrgli tudi večje število majhnih, nekaj kilogramskih neaktiviranih bomb, od katerih so bile nekatere med seboj povezane z žico. Partizanske enote so jih 7. oktobra 1943 pobirale s trav-

nikov in njiv ob cesti od Bršljina proti Prečni. Pri tem delu sta bila ob eksplozijah bomb težko ranjena partizana Anton Vidic (roj. 1904) iz Novega mesta in Jože Knafelc (roj. 1908) iz Cegelnice. Jože je umrl na kraju dogodka. Antona pa so z vozom nezavestnega peljali v bolnišnico, in ko se je za hip zavedel, je prosil svoje spremljevalce, naj ga skrbno pokrijejo. Eksplozija mu je odtrgala obe nogi in pred someščani bi rad skrnil, da je tako hudo ranjen. Umrl je še isti dan v kandijski bolnišnici.

Preden so Nemci 21. oktobra 1943 zasedli Novo mesto, so ga z letali še močno mitraljirali. Po zasedbi so ustrelili in obesili veliko ljudi, zlasti tiste, ki so jih našli v uniformah ali z orožjem. Na vrtno ograjo gostilne v bližini gimnazije so obesili poleg drugih partizanov še zidarskega pomočnika Jožeta Dragmana (roj. 1922) in zidarskega vajenca Antona Štrasnerja (roj. 1927)²³, ki sta bila doma iz Regerče vasi pri Novem mestu. Partizani so sicer 12. septembra 1943, ko je bila razglašena splošna mobilizacija, prišli po Rudolfa Štrasnerja, vendar je šestnajstletni sin takoj stopil naprej in zahteval, da gre v partizane on namesto bolnega očeta. Oba zidarja sta bila dodeljena delavskemu bataljonu, ki je opravljal obnovitvena dela v razrušenem mestu in mu je poveljeval zidarski mojster Martin Hočevar. Ker o fantih po vdoru Nemcev ni bilo nobenega glasu, sta se po nekaj dneh zaskrbljeni materi sami napotili v mesto, da ju poiščeta. Med štirimi obešenimi partizani sta prepoznali svoja sinova. Antonu so Nemci posmehljivo vtaknili v usta cigareto, četudi v svojem kratkem življenju ni nikoli kadil. Šele s pomočjo novomeškega grobarja Andreja Mojstroviča sta materi prišli do trupel, da so sinova končno lahko pokopali.

Zadnje dni oktobra so prišli v mesto še domobranci v novih zelenih nemških uniformah in s slovensko trobojnico na levih rokavih. Zasedli so gimnazijo in pred njo obesili na drog veliko slovensko trobojnico s kranjskim enoglavim orlom, ki pa so jo morali na zahtevo Nemcev že sredi novembra odstraniti, spomladi naslednje leto pa je spet plapolala.

Tudi meščani so se začeli počasi in s strahom vračati v mesto, saj so vedeli, da vsaj bombnih napadov ne bo več, dokler bodo v mestu Nemci. Meščanom se je pridružil tudi veliko beguncev, tako da je začelo primanjkovati hrane, pijače, petroleja in kurjave. Električno mesto dobilo šele konec novembra, toda tudi odtlej jo je pogosto zmanjkovalo. Kadar ni bilo elektrike, so meščani uporabljali sveče in petrolejke. Velike težave so bile tudi s preskrbo z vodo. Meščani so imeli veliko dela s

35. Anton Vidic je izgubil življenje pri odstranjevanju bomb

prekrivanjem streh in odkopavanjem ruševin. Steklo za okna pa je bilo poleg strešne opeke zaradi bližajoče se zime sploh najbolj iskan gradbeni material. Ocenjena škoda na nepremičninah je bila 40.000 000 lir²⁴, saj je bilo porušenih nad 50, močno poškodovanih pa nad 30 hiš.

O bombardiranjih Novega mesta nista slovenska dnevnika Slovenec in Jutro ničesar objavila. Jutro pa je 17. septembra 1943 poročalo, da se »vpisovanje v enoletni trgovski tečaj s pravico javnosti v Novem mestu vrši dnevno«. Propagandni odsek Okrožnega odbora Novo mesto je izdal letak, v katerem je poudarjal brutalnost napada na nezaščiten mestu. Šele 4. decembra je časopis Slovenski dom objavil daljši članek s slikami o razrušenem mestu, za vse tragične vojne dogodke te jeseni pa je obdolžil kar Osvobodilno fronto.

Okna prezbiterijev obeh novomeških cerkva so bila zabita s surovimi deskami, ker so bile šipe zaradi bombardiranja razbite. V frančiškanski cerkvi so na klopi namestili prastare petrolejske svetilke. Obisk nedeljskih maš je bil zelo velik, kakor vedno, kadar so časi hudi. Pridige ognjevitega kaplana Urbanča iz Stopič pa meščanom niso bile preveč všeč: »Vinograd ste, ki ga je Gospod posadil, pa ste namesto dobrega grozdja obrodili strupeno vinkovno. Zato je Bog udaril vaše mesto, zato je dovolil, da so ga tujčeve bombe razdejale«. Tudi z odločitvijo prošta Čerina, da polnočnice ne bo, češ, kdo bo pa hodil ponoči po ruševinah v cerkev, verniki niso bili zadovoljni, saj so bili prepričani, da bi bila cerkev kljub ruševinam nabito polna.

Konec tega leta, 29. decembra, je zelo nizko in piskajoč prihrumelo nad mesto devet nemških letal, tako da so ljudje z nekaterimi nemškimi vojaki vred v strahu bežali v zaklonišča.

15 »He 111« je bil nemški petsedežni dvomotorni bombnik z bombami, skupne teže do 2000 kg. Oborožen je bil s šestimi strojnicami.

Največja hitrost je bila 397 km/h.

16 Mesto je ostalo po oktobrskem bombardiranju tako prazno, da je podnevi odmeval človeški korak od zidov, kakor se v svojem dnevniku spominja Leopold Cigler.

17 V tridesetih letih je bil lastnik hiše dr. Jakob Jan.

18 Takoj po oktobrskem bombardiranju se je kirurški oddelek iz kandijske bolnišnice preselil v Agničev gradič v Srebrničah in se vrnil nazaj dva dni po nemški zasedbi Novega mesta. Pacientke iz ženske bolnišnice so, kolikor je bilo mogoče, napotili domov, nekaj so jih premestili v Srebrniče, težje bolnice in porodnice pa v kandijsko bolnišnico. Žensko bolnišnico so za silo obnovili do spomladi 1944, ko je v omejenem obsegu spet lahko začela delati.

19 Danes Kosova ulica.

20 Gre za brivca Karasa pri kandijskem mostu.

21 Prenočevala je pri svojih sorodnikih, pri družini Ivanetič v Kandiji.

22 Ubitih je bilo devet ljudi, nekaj več pa lažje in huje ranjenih, precejšna škoda je bila tudi na poslopjih.

23 Na spomeniku ob Seidlovi cesti v bližini gimnazije je namesto njegovega imena napačno zapisano ime očeta. Daniela Lesjak se spominja, da je njena mati Ana Štrasner na to opozorila, vendar je dobila odgovor, da bi bilo popravilo predrago.

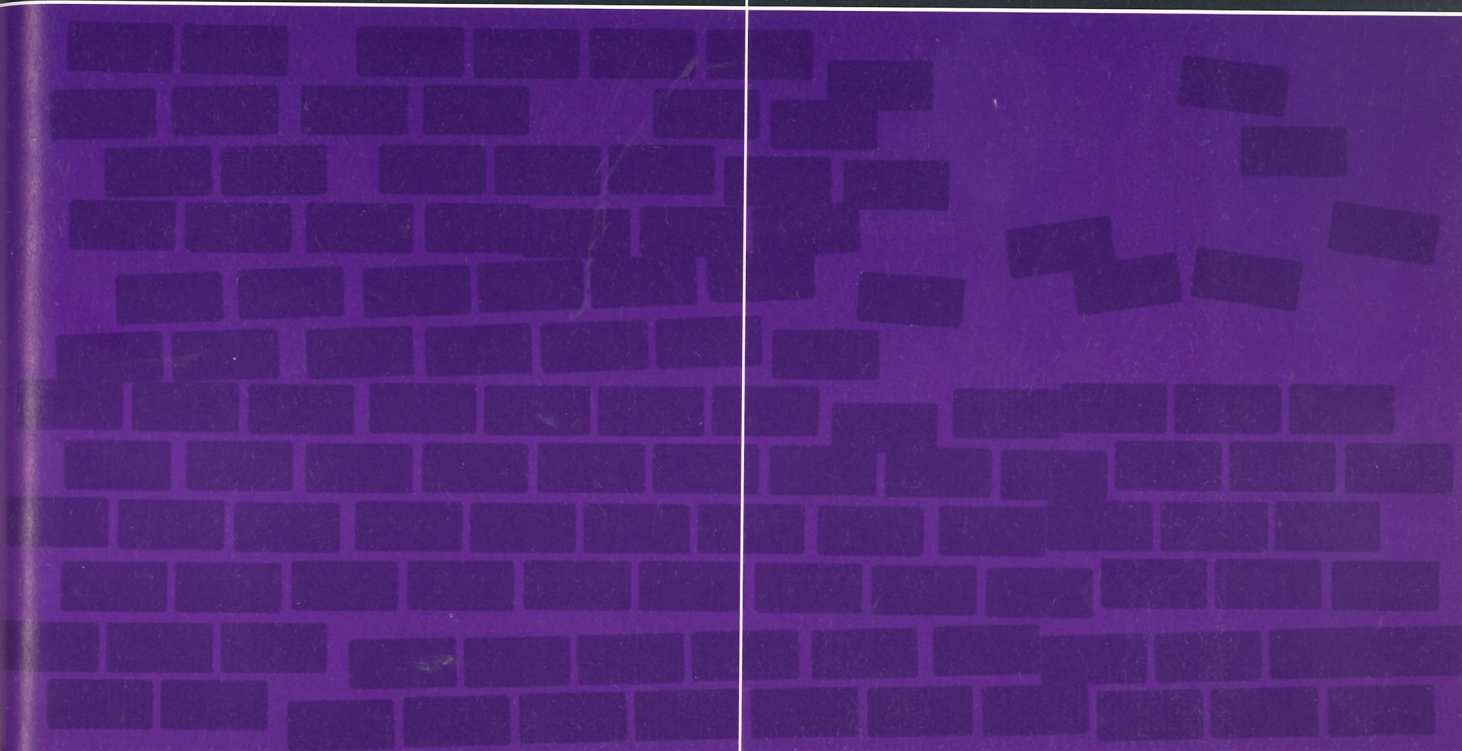
24 Za primerjavo povejmo, da je tedaj stala dvostanovanjska hiša v predmestju Ljubljane okrog 500.000 lir, stavbna parcela okrog 100.000 lir.

LETO ŠTIRINŠTIRI

ZAVEZNIŠKA LETALSKA
NAPADA NA MESTO
LETA 1944

ZAVEZNIŠKA LETALSKA
NAPADA NA MESTO
LETA 1944

ZAVEZNIŠKA LETALSKA NAPADA NA MESTO LETA 1944

Nemci so 21. oktobra 1943 Novo mesto sicer zasedli, vendar je vse do osvoboditve ostalo obkoljeno od partizanov in je zato prihajalo med obema stranema do pogostih spopadov. Nekaj časa so bili Nemci prisiljeni svojo novomeško posadko oskrbovati celo z letali in so ji pomoč s padali spuščali v mestni park. Da bi preprečili partizanskim silam vdor v mesto, so Nemci začeli na novo utrjevati nekdanje italijanske obrambne linije, v začetku leta 1944 pa so začeli graditi še zasilno letališče v Bršljinu¹. Vsa ta gradbena dela so morali opravljati tudi meščani, ki se niso hoteli pridružiti domobrancem. Letališče v Bršljinu so potem uporabljale predvsem štorclje, odlična lahka zvezna in izvidniška nemška letala, ki so zmogla vzletavati in pristajati na najmanjših letališčih. Konec januarja 1944 so Novomeščani prvič opazili na nebu večje število zavezniških letal. Ko so jate letal v naslednjih mesecih postajale vse pogostejše in številnejše, so se ljudje zopet začeli unikati na deželo in v zaklonišča, posebno tisti, ki so živeli v bližini vojaških objektov. Vojaško poveljstvo mesta je lepilo plakate z opozorili, da se morajo vsi prebivalci strogo držati pred-

pisov o popolni zatemnitvi, da bodo kršilce v bodoče najstrožje denarno kaznovali in jim izključili elektriko za mesec dni. Tistim pa, ki bi zatemnitve izrabili za krajo, so Nemci zagrozili s smrtno kaznijo.²

Tudi Mestna občina Novo mesto je 13. aprila 1944 poslala poveljstvu mesta dopis s prošnjo, da bi se organizirala protizračna obramba³, kakor je že bila organizirana pred nemško zasedbo mesta. Župan je v dopisu poudaril, da lahko v pol ure namestijo alarmno sireno in jo pripravijo za delovanje. V nadaljevanju je župan navedel, da ima mesto trenutno osem protiletalskih zaklonišč: tri, od katerih vsako sprejme približno tristo ljudi pri železniški postaji v Novem mestu, enega za približno 70 ljudi pri postaji v Kandiji in štiri privatna zaklonišča za 160 ljudi. Kot zaklonišča bi lahko uporabili tudi naravne jame pod Grosovo vilo, pri tovarni Penca, na Ločenski cesti in predor pri železniškem mostu, v katerem je prostora za najmanj tisoč ljudi.⁴ Vsa ta zaklonišča pa bi bila brez pomena, če ne bi bilo mogoče vključiti sirene in z dogovorjenim znakom opozoriti prebivalstva na nevarnost zračnega napada, je dopis zaključil župan.

Poleti 1944 je bil sporazum z vojaško oblastjo končno dosežen, tako da so se spet pričele oglašati sirene. Prepovedali so tudi, da bi se ljudje deset minut po koncu alarma zadrževali na prostem. Alarmi so postopoma postali sestavni del življenja meščanov in proti koncu vojne so bili ti že kar presenečeni, če je kak dan minil brez njih.

Mestna občina se je odločila, da bo zgradila še dve zaklonišči, eno od njiju kar v živo skalo pod Bregom. Tudi Okrajno glavarstvo Novo mesto je 12. oktobra izdalo razglas, da morajo poleg hišnih zaklonišč zgraditi čim več javnih, pa tudi zaklonišča za javne urade in ustanove na mestih, ki jih bodo izbrali za to določeni strokovnjaki. Pri gradnji so morali sodelovati vsi prebivalci, če je bilo potrebno tudi s svojim orodjem in gradbenim materialom.

Kadar je bila nevarnost letalskih napadov velika, so bila vsa zaklonišča polna od jutra do večera in ljudje so prinašali s sabo celo različne stvari, da jim je bilo bivanje udobnejše. V novomeškem predoru so ženske in otroci posedali kar v železniške vagone, ki so jih bili železničarji zapeljali vanj, da bi jih obvarovali pred zračnimi napadi. Mara Zupančič se dobro spominja, kako je njena mati Francka Brudar včasih opoldne sku-

36. Križišče Ljubljanske in Kastelčeve ulice julija 1944

hala enolončnico za meščane, ki so ostajali ves dan v jami pri Seidlovi žagi. Pogumnejši someščani so se takim celo posmehovali, češ da nimajo drugega dela, kot sedeti pred zaklonišči in prenašati čenče. Prebivalci so si ob alarmih iskali zatočišče tudi v kletih večjih stavb in tako je bila ves čas vojne polna tudi kripta kapiteljske cerkve. Nekateri bolj plašni meščani so si v kletih uredili celo spalnice, deloma zaradi varnosti, deloma pa tudi zato, da so lahko v miru poslušali zavezniške radijske postaje, kar je bilo strogo prepovedano.

Seveda je bil to čas, ko so poleg zavezniških bombnikov hrumeli po nebu tudi še nemški, ki so se z letališča v Cerkljah odpravljali bombardirati zlasti vasi pod Gorjanci in Kočevskimi hribi. Včasih so prebivalci Novega mesta opazovali zagrizene zračne bitke med nemškimi in zavezniškimi lovci. Messerschmitt⁵, ki je strmoglavil na Marofu, pa je bil predmet velikega zanimanja in ogledovanja, zlasti mladih. Meščani so vneto preštevali stotine zavezniških letal, ki so dan za dnem letala visoko nad mestom, prav tako tudi bele pike, ki so se včasih spuščale izpod neba v širšo okolico Novega mesta. To so bila padala z zavezniško pomočjo za partizane, pa tudi zavezniški padalci, ki so bili prisiljeni izskočiti iz svojih letal in so jim nato partizanski terenci pomagali priti na varno, na osvobojeno ozemlje. Včasih so Nemci in domobranci katerega od njih ujeli in poškodovani padalec, ki ga je zdravil novomeški zdravnik dr. Ropas, je Novomeščane celo pomiril z izjavo, da zavezniki nimajo namena bombardirati Novega mesta.

Vendar so zavezniki kljub temu na binkoštni ponedeljek 29. maja 1944 s štirinajstimi dvotrupnimi letali⁶ okrog pol desetih dopoldne prvič napadli Novo mesto. Obstreljevali so sovražnikove položaje, zlasti železniško postajo v Bršljinu, kjer je bil hudo ranjen železničarski delavec Franc Sekula iz Regerče vasi. Na cesti proti mestu pa so ubili gluho sedemštiridesetletno Cecilijo Rovtar s Kolodvorske št. 2, ki je šla v mesto k šolski maši. Domobranec Stanko Mojstrovich je bil tako hudo ranjen v glavo, da je čez nekaj dni umrl v ljubljanski bolnišnici.

V noči po napadu so zavezniška letala odvrгла letak, na katerem je bil tudi poziv slovenskim domobrancem, ki se začne z besedami: »Vaši izdajalski voditelji, z Rupnikom vred, bodo pred sodiščem sojeni na življenje in smrt! Pomnite: oni vas gonijo v vaš lastni pogin, ko vas zapeljujejo v klanje vaših nedolžnih bratov«. O tem napadu je tudi Slovenski poročevalec 8. junija 1944 v članku *Zavezniško letalstvo podpira našo NOV med drugim zapisal: »To je bil prvi zavezniški napad iz zraka v Ljubljanski pokrajini. Zato je njegov pomen toliko večji. S sedanjim splošnim napadom zaveznikov na Hitlerjevo*

Zavezniški napad na NOVO MESTO

1944.
Dne 29. maja so zavezniška letala napadla Novo mesto, mitraljirala ulice, ubila več švabobrancev ter zažgala postajo. Anglo-ameriška letala so napadla istega dne tudi letališče v Cerkljah, Samobor, progo Karlovac-Zagreb ter ustaško kolono na tej progi.

V noči od 29. do 30. maja so anglo-ameriški bombniki metali list „Zmaga“, v katerem se nahaja tudi poziv slovenskim domobrancem:

„Slovenski domobranci! - Vaši izdajalski voditelji, z Rupnikom vred, bodo pred sodiščem sojeni na življenje in smrt! Pomnite: oni vas gonijo v vaš lastni pogin, ko vas zapeljujejo v klanje vaših nedolžnih bratov.

Ko so se sestali v Teheranu Roosevelt, Churchill in Stalin, so zapечатili usodo vsakega vojnega zločinca v Jugoslaviji z besedami:

„Vsi, ki so odgovorni ali so se prostovoljno udeležili nastiltev, umorov in pobojev, bodo prignani nazaj na kraj storjenih zločinov, da bodo sojeni od prastih vlad, ki bodo tam postavljene. Za vsako deželo bodo tam sestavljeni imeniki z vsemi podrobnostmi.

Varujejo naj se oni, ki si dosedaj še niso omadeževali svojih rok z nedolžno krvjo, da se ne pridružijo krivcem, ker je zagotovljeno, da jih bodo tri zavezniške sile preganjale do zadnjega kota na zemlji in jih izročile njihovim tožnikom, da zadoste pravici.“

To je poročilo treh velikih zaveznic Jugoslavije: Velike Britanije, Rusije in Amerike.“

Domobranci! Ob teh dejstvih, ki ste jih videli na svoje lastne oči, ste se lahko prepričali, da besede o zavezništvu med Narodno Osvobodilno Vojsko Jugoslavije in anglo-ameriškim vojaškimi silami niso prazne.

Domobranci! Ali sedaj vidite, da so bila opozorila maršala Tita resnična, ko je opozarjal vas in vaše družine, da bodo zavezniška letala napadala sovražne postojanke v Jugoslaviji.

Ali sedaj spoznate smešno lažnjivost trditev vaših od Gestapa plačanih belogardističnih in plavogardističnih voditeljev, ki so vam zatrjevali, da Angleži in Amerikanci mest, kjer so švabobranske postojanke ne bodo napadli, ker imajo oni z njimi zvezo?

Napad na Novo mesto in anglo-ameriški poziv domobrancem je razkril vso njihovo lažnjivost in vam pokazal, kako trdne so vezi med Narodno Osvobodilno Vojsko Jugoslavije ter zapadnimi zavezniki. Pokazal vam je, kako bodo zavezniki skupaj z Narodno Osvobodilno Vojsko Jugoslavije udarili po Nemcih in švabobranskih pomagačih ter jih kaznovali za vse zločine.

Ob pogledu na stoline in slotine zavezniških letal, ki so letela preko Slovenije, se je vsem svobodoljubnim Slovencem širilo srce od radosti na bližajoči se konec vojne. Ob istem času pa ste morali vi švabobranski zapeljanci in izdajalci trepetati in se sramolno zalekati pred zmagojučo zavezniško silo in svoja skrivališča.

Švabobranci! Bojte se in trepetajte, ker bliža se ura obračuna za vaše izdajstvo! — Kdor si še ni omadeževal svojih rok z bratsko krvjo, naj se reši! — Danes je še čas! — Jutri bo prepozno!

37. Partizanski letak s pozivom domobrancem, naj prestopijo k Narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije kot zavezniku anglo-ameriških sil. 1944

RAPPORTO RELATIVO ALLE ANORMALITÀ VERIFICATESI

Postaja: **NOVO MESTO** ZREDNEM DOGODKU

Il 5. novembra 1944 a postaji Novo Mesto
(luogo, parte della linea)
(ora, profilo)

alle ore 14 min. 14 si è verificato il seguente fatto:
 ob uri min. se je dogodilo sledeče:

Štiri vojaška letala so odvrгла na postajni prostor, kjer se nahaja na tirih ca 150 žel. vagonov, štiri bombe. Ena je padla ca 10m vzhodno od post. poslopja na desni strani dovozne ceste. Odnesa je del pobočja, ki se dviga proti drž. cesti, odnesla preko polovice betonirane cestne ograje vrta šefa postaje, delno porušila leseno vojaško topo, ki je bila vzrajena od Italijanov na bivšem žefovem vrtu za deponiranje litorin in avtoblind. V cestišču in pobočje je napravila lijak v premeru ca 7 m. Druga bomba se je zarila v tir 3 v višini zapadnega vogala restavracijskega poslopja, ga pretrgala ter zrahljala in delno dvignila dva sosedna tira t.j. tir 2 in 4. Na tem mestu stoječi ~~vozi~~ voz France K 353647, naložen z avtodeli, kar smo ugotovili po popisni knjigi, je zginil. Del spodnjega ustroja tega voza leži odnešen proti vzhodu na peronski strani zgoraj imenovan~~o~~ lop~~a~~, drugi del je pa treščilo bližje ter leži ca 20 m proč počez žez tir 2. Ena kolesa dvojica brez čehga kolesa leži v km 78.606 skoraj cela pogreznjena v zemljo med tirom 3 in 4, eno kolo je vrglo preko postajnega poslopja na cestno stran 1 m od poslopja in 3 m pred vhodom potn. blagajni. Ob lijaku, ki ima premer ca 8 m stojita raztirjena in dvignjena v stran vagona Fc 115936 in E 1002528, zadnji le s prednjo osjo. V sosesčini lijaka sta odmaknjena in dvignjena vagona F S K 411854 in G 181820, zadnji naložen z poškodovanim vagonom FS K 446374. Tretja pa je padla 2m zahodno kretnice št. 12 na prostor proti tiru 6, ga pretrgala kakor tudi tir 5, ki je vrhu tega še zasut. Tukaj zija 8 m širok in 6 m globok lijak s skoraj navpičnimi stenami. Na tiru 6 stoječi vozovi FS K 471363 488114, 471633 ter cisterna 921018 naloženi s kolesnimi dvojicami ozir. starim železom ležijo razmetani in dvignjeni proti tiru 5. Del kolesnih dvojic se je strkljalo proti tiru 2, 3 in 4. Četrta bomba tiči nerazpoče na ca 30m vzhodno od dvigala za razkladanje premoga ob prvem sosednem kurilniškem tiru tik ograje premogovne skladovnice, ca 3m globoko v zemlji.

Razen navedenih vagnskih poškodb so še večje in manjše na vozeh v sosesčini lijaka druge in tretje bombe, vendar obsega ni mogoče ugotoviti, ker so to vozovi, ki so bili potegnjeni iz pobočja pred predorom ob Krki, ter je bilo ca 40 vagonov na tiru 3 preluknjanih od devetih letal, ki so na binokostni pondeljek 29.V. mitraljirali postajni prostor. Po postajnem prostoru ležijo odpadki vagonov, zemlje, kamenja, deli vagonov in pragov so pa odfrčali po več sto metrov v okolico. Precej je trpela streha in šipa postajnega poslopja, restavracije in največ ona stranskega postajnega poslopja. Lukuje v strehi kaže tudi nova stanovanjska hiša v kurilniškem območju. Pravozen je le tir 1. Od obojja ni nihče poškodovan, ker je bilo radi nedelje večinoma prasto ozir. se nahajalo v zaklonišču. Podpisani in pa tajniške posle vžeji uradnik sta se pa zatekla v zadnjem trenutku na pričetek stopnišča postajne kleti, kamor je pritekla po prvih trenutkih napada še njegova žena.

NOVO MESTO

8. nov.

1944

Il Capo Stazione:

Šef postaje:

Vremé lepo, sončno jasno.

Dobrá: Ra II, III, IV, pk Nm, seko. Nm in kúr. Izp. Nm
 pol.oblast, okr.nač., sodnija in drž.tož.

trdnjavo bodo zavezniški bombarderji vedno pogosteje naši gostje in strah in trepet okupatorskih in izdajalskih gnezd«. Domobranci so v glasilu novomeške domobranske skupine *Za blagor očetnjave* 30. maja 1944 v prispevku z naslovom *Angleške bombe na slovenske komuniste* stvari obrnili na glavo in trdili, da so Angleži

Večkrat so letala enih in drugih spuščala listke z različnimi pozivi, obvestili in opomini. Bolj nevarni so bili predmeti (cigaretni vžigalniki, nalivna peresa, itd.), ki so jih po mnenju vojaških oblasti odvrгла letala. Ti predmeti so bili navidez nedolžni, vendar so pri poskusu uporabe eksplodirali ter marsikoga nevarno ranili. No-

39. Pogled proti Kržišatiji julija 1944

obstreljevali in bombardirali partizanske položaje v novomeški okolici in samo mimogrede še novomeški kolodvor. Vendar tega najbrž še sami niso verjeli, na kar kaže tudi opozorilo vojakom v isti številki: *»Bodimo previdni in se ob preletu tujih letal vedno zaklonimo v poslopja! Nihče naj nikar ne stoji pred vojašnico in okrog nje, ker s tem izdaja, da je poslopje vojašnica in je sam v največji nevarnosti, da ga zadene izstrellek iz letala.«*

Novomeški rojak Milan Colarič se jih dobro spominja, kako so ležali raztreseni po Marofu, vendar jih je pustil pri miru, ker so bili otroci in njihovi starši z Razglasom Okrajnega glavarstva z dne 18. 7. 1944 pravočasno opozorjeni na nevarnost.

Zaradi vseh teh dogodkov so ljudje postajali vedno bolj prestrašeni in zaskrbljeni, zlasti še, ker so samozvani

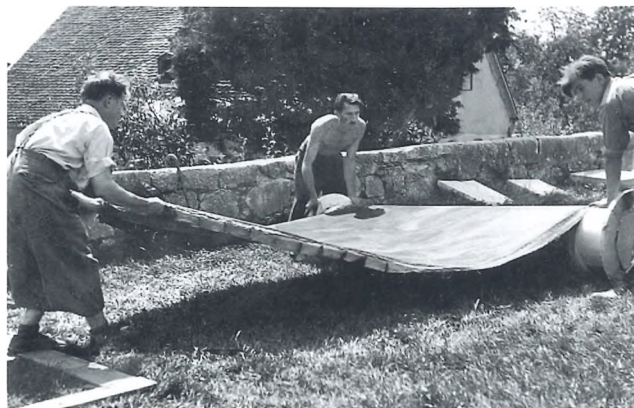
40. Porušena Koširjeva hiša julija 1944

»vsevedni preroki« dan na dan napovedovali datum zavezniškega bombardiranja Novega mesta. Pa čeprav so meščani to pomlad komaj pospravili ruševine in ostanke jesenskih bombardiranj, ki so jih z Agničevim traktorjem in vozovi odpeljali na nekdanji sokolski telovadni prostor na Loki. Ozke mestne ulice med porušeni hišami so spet postale za silo prehodne.

41. Poškodovana Seidlova hiša julija 1944

Mestna občina Novo mesto je v svojem dopisu Okrajnemu glavarstvu 19. junija poudarila, da je bilo v mestu med štirikratnim bombardiranjem in enkratnim obstreljevanjem ubitih prek sto ljudi, popolnoma porušeni pa 53, poškodovanih pa 33 stanovanjskih poslopij. Kljub temu ni nihče od meščanov, pa tudi številnih beguncev, ki so pribežali iz okolice pred partizani, ostal brez strehe nad glavo, saj se je po več družin solidarno in razumevajoče stisnilo skupaj v posamezna stanovanja. Mestna občina pa se ni strinjala, da bi namestili ljudi v javna poslopja, ki so bila po njenem mnenju že zaradi svoje velikosti predvsem tarča zračnih napadov.

42. Priprava Tintorettovega sv. Miklavža za prevoz v Ljubljano

Novomeščani so se začeli bati tudi za svoj največji umetnostni spomenik, za Tintorettovega Sv. Miklavža, ki ga še danes hrani kapiteljska cerkev. Poleti 1944 so ga pod strokovnim vodstvom umetnostnega zgodovinarja in konservatorja dr. Franceta Mesesnela sneli z oltarja in ga prepeljali na varno v škofijsko zaklonišče v Ljubljano.

Strahote vojne so ljudi tudi hudo duševno prizadele, kar je bilo lahko celo usodno. Tako je Filipina Ogrič ob smrti svojega petinpetdesetletnega moža Filipa leta 1944

navedla kot vzrok njegove smrti »samomor zaradi obupa, zaradi bombardiranja«.

Verjetno ne bomo nikoli izvedeli, ali je res samo zelo slabo in megleno jesensko vreme 11. oktobra 1944 obvarovalo Novo mesto pred več kot sto angleškimi bombami, ki so zato padle na njive in travnike pri Potočni vasi. Res pa je, da so štirje zavezniški bombniki 5. novembra 1944 nekaj čez drugo uro popoldne odvrgli štiri bombe na železniško postajo v Bršljinu, verjetno zato, ker so Nemci močno streljali na njihova letala s protiletalskimi topovi. Gnezda protiletalskih topov so bila postavljena na železniški postaji, na Marofu, na Grmu, na vrhu hriba pri Ragovem logu, v mestnem parku, pri novomeškem predoru in morda še kje, vendar je bila novomeška protiletalska obramba neučinkovita, saj ves čas vojne ni sestrelila niti enega samega letala.

Dne 18. novembra 1944 je ameriški lovec napadel nemško-domobranksko motorizirano kolono pri Lešnici in pri tem sta bila ubita dva vojaka, ranjenih pa pet.

Četrto leto vojne se je iztekalo in ljudje so vedno bolj upali, da se vojna počasi bliža koncu, da bodo preživeli, da se bodo nekoč znebili strahu - strahu, ki tako grozljivo veje iz besed, zapisanih v kroniki novomeške ljudske šole: »... dokler niso pričeli nad nami brneti avioni. Tedaj so bili otroci preplašeni kot mladi picki. Obrazi so se jim spačili, izgledali so kot 80-letni starčki in starke«.

1 Med današnjo Ljubljansko cesto in Kočevarjevo ulico.

2 Odllok Vrhovnega komisarja operacijske cone »Jadransko primorje« z dne 19. oktobra 1943.

3 Šlo je predvsem za dogovor o uporabi sirene za alarm v primeru nevarnosti letalskega napada. Nemci so verjetno z dogovorom zavlačevali, ker bi z njim priznali, da niso več gospodarji zračnega prostora nad mestom.

4 Vsa ta zaklonišča so uporabljali ljudje že leta 1943. Prav tako naravnih jami pod ločenskim pokopališčem in na koncu Pugljeve ulice.

5 Enomotorni enosedežni lovec je bil oborožen z dvema topovoma in dvema strojnicama. Njegova največja hitrost je bila 560 km / h, največji doseg pa 660 km.

6 Lockheed »lightning«, dvomotorni enosedežni lovec je bil uporaben za spremstvo štirimotornih bombnikov, vendar v boju letala proti letalu ni bil kos nemškemu lovcem.

PARTIZANSKI
LETALSKI NAPADI NA
MESTO LETA 1945

LETO PETINŠTIRIDESET

PARTIZANSKI LETALSKI NAPADI NA MESTO LETA 1945

Nad Novim mestom so tudi v letu 1945 skoraj vsak dan letele proti Nemčiji številne formacije zavezniških bombnikov in lovcev ter se po opravljenih nalogah vračale v svoje baze v Italiji. Nemško letalstvo je postalo spomladi 1945 nemočno in nesposobno za kakršnokoli večjo akcijo. Ko je bilo že povsem jasno, da se približuje konec tretjega rajha, so želeli Nemci vzdrževati zlasti varne prometne zveze, da bi zagotovili svojim četam nemoten umik. Zato so okrepili posadke ob prometnih poteh in v krajevnih središčih. Utrjevali so obrambno črto, katere del je bilo tudi Novo mesto. Začeli so popravljati tudi razrušeno dolensko progo, vendar so dela zaradi vedno pogostejših napadov zavezniških in partizanskih letal le počasi napredovala. Dne 7. februarja 1945, ko so zavezniki napadli vlak na odseku Novo mesto - Mirna Peč, so delavci še pravočasno poskakali v sneg in ostali nepoškodovani, železničarji pa je niso odnesli tako poceni. Ranjeni so bili strojevodja Srečko Merhar, višji nadzornik Alojz Eršte, Jože Mehle (roj.1884) pa tako hudo, da je zaradi opeklin in strelav v nogo umrl 14. februarja v kandijski bolnišnici. Delovni vlaki so nato zaradi varnosti

vozili progovne delavce samo še v zgodnjih jutranjih in poznih večernih urah. Popravilo proge do Trebnjega so končali 5. aprila 1945.

Zaradi vsakodnevnih alarmov, ki jih je bilo samo v letu 1945 kar 243 in so skupaj trajali 489 ur¹, so bile jame in zaklonišča vedno polna prestrašenih in zbeganih ljudi. Meščani so sicer drug drugega spodbujali in prepričevali, da je njihovo mesto vojaško tako nepomembno, da ne bo tarča zavezniških letalskih napadov. Zavezniki se spomladi 1945 verjetno res niso imeli več časa ukvarjati z Novim mestom, vendar je postalo tedaj že letalstvo NOV Jugoslavije, ki je zraslo pod okriljem zaveznikov, tako močno, da je bilo sposobno za samostojne akcije.² Tako so štirje »titovci«³, kot so ljudje imenovali partizanske lovske bombnike, prvič z raketami napadli Novo mesto 15. februarja 1945 okrog 2. ure popoldne, takoj po drugem alarmu. Cilj napada je bil verjetno prostor pred pošto in park okoli nje, kjer so Nemci nakopičili tanke, avtomobile, municijo in bencin. Raketni izstrelki ciljev niso zadeli, so pa zopet poškodovali Malovičevo hišo in žensko bolnišnico. Nekaj jih je priletelo v breg nad stavbo Okrajnega glavarstva in v okolico kapiteljske cerkve, kjer je bilo zadetih tudi nekaj hiš. Ker raketni izstrelki niso imeli tolikšne rušilne moči kot bombe, škoda ni bila prav velika. Letala so napadla tudi domobranksko postojanko v kaplaniji v Šmihelu in bunker pred njo ter ubila domobranskega kaplarja Jožeta Hribarja (roj.1909), z Vrha pri Križu pri Žužemberku, očeta treh otrok, laže pa ranila gojenko šmihelskega Zavoda de Notre-Dame Nino Kušljan iz Kostanjevice. Domobranski tisk je dejanje označil kot napad na kapiteljsko in šmihelsko cerkev in poudarjal, da gre komunistom zgolj za uničenje cerkve in vere.

Štiri partizanska letala so znova napadla mesto 21. februarja 1945 in raketirala gimnazijo in ljudsko šolo, kjer so imeli svoje prostore Nemci in domobranci. Razbita je bila soba dijaške knjižnice v gimnazijskem pritličju pri glavnem vhodu. Pri tem je bilo poškodovanih ali uničenih veliko knjig. Ob napadu je bil ranjen domobranski podnarednik Janez Kolenc. Ljudska šola je imela razbito streho, Poljančeva hiša pa stopnišče in vrtno ograjo. Zelo

močno je bilo mitraljirano tudi poslopje Okrožnega sodišča. V Šmihelu so letala zadela novi trakt šmihelskega samostana in župnijski hlev, ki je nato še pogorel. V Burgerjevi kleti pa je bila hudo ranjena devetletna deklica Ivanka Bohte, ki je nato prestala hudo trebušno operacijo in komaj ostala živa.

V nedeljo 25. februarja so letala z rdečo zvezdo v času kosila še tretjič tiho in v nizkem letu priletela nad mesto in ga začela mitraljirati ter napadati z raketnimi izstrelki, ki so zopet padali v okolico gimnazije. Poškodovane so bile nemške garaže in delavnice ter znova Vovkova in Okrogličeva hiša.

43. Jože Hribar

Zaradi vseh teh napadov so ljudje množično in v strahu zapuščali mesto, še posebno zato, ker so bile napovedi, kaj vse jih še čaka, zares grozljive. Začelo se je ponavljati leto 1943, le s to razliko, da so takrat ljudje bežali pred nemškimi letali, tokrat pa pred partizanskimi. Seveda ne vsi. Kajti delu meščanov je »že samo dejstvo, da so partizanska letala obvladovala nebo nad Dolenjsko in še posebej nad Novim mestom, katerim niso mogli Nemci

nič več nasprotovati, vidno dvignilo borbenega duha in moralo«, kakor je zapisal Leopold Cigler v svojih spominih na tiste čase v Dolenjskem listu leta 1955.

Prav zaradi partizanskih bombardiranj Novega mesta je domobranski poveljnik Policijskega zbora Novo mesto poročnik Viktor Jenko izdal 1. marca odredbo, s katero je prepovedal sorodnikom partizanov prehod preko bloka, da bi jim tako onemogočil sestanke s partizani. Če bi se letalski napadi ponovili, pa je poveljnik zagrozil z dodatnimi represalijami. Ker je verjetno sam ugotovil, da njegova odredba nima ne glave ne repa, je izdal 7. marca 1945 novo, po kateri je preselil pet novomeških

44. Ivana Jakopin je umrla pod ruševinami Žibertove hiše

družin, ki so imele svojce pri partizanih, v poškodovano poslopje realne gimnazije. Domobranci so jih preselili v gimnazijo zato, da partizani ne bi bombardirali poslopja, ki ga je zasedalo vojaštvo. Preselili pa so: Antona Frfoljo in Franca Osolnika z ženama z Režkove ulice, Ivana Vandota z ženo in hčerko s Štemburjeve, Ružo Kolar-Žic z dvema otrokoma z Ločenske ceste in Marijo Durini s sinom z Glavnega trga. Poročnik Jenko je napo-

vedal, da bodo domobranci v primeru kakršnegakoli partizanskega nasilja nad civilnim prebivalstvom takoj preselili še nekaj drugih družin. Če to ne bi zaleglo, pa je bil odločen uporabiti še druga, ostrejša sredstva. Preseljene družine so ostale v gimnaziji do konca vojne.

V torek, 6. in v sredo, 7. marca je nad mestom krožilo veliko petmotorno letalo, na katero je protiletalska obramba močno streljala, a brez uspeha. Zato so »bistre glave iz Ločenske jame«, namreč ljudje, ki so se vsak dan pred nevarnostjo zatekali v to jamo in si krajšali čas

Z raketnimi izstrelki so poškodovala in porušila več hiš, najhujše Žibertovo na Zagrebški 15, v kateri je našlo smrt osem ljudi. V hiši je stanovala Možetova družina iz Šentjošta, ki je imela tri sinove pri domobrancih in se je sem zatekla iz strahu pred partizani. Oče Franc (roj. 1884) je bil takoj mrtev, dvaindvajsetletna hči Marija je tri ure umirala pod ruševinami, druga hči Martina je bila tako hudo ranjena, da se je v bolnišnici šele po štirih tednih zbudila iz nezavesti, najmlajšega Stanka pa so izkopalile laže ranjenega. Umrli sta tudi Karolina Hlede in njena hčerka Slavica, poročena Štrukelj⁴. Njen mož Ivan Štru-

45. Razrušena Žibertova hiša

s širjenjem govoric, razširili vest, da je letalo fotografiralo mesto, ki ga zato v naslednjih dneh prav gotovo čaka bombardiranje.

Osem partizanskih letal v nedeljo 11. marca okoli treh popoldne ni napadlo mesta, pač pa Žabjo vas. Verjetno so jo napadla zato, ker so bili partizani napačno obveščeni, da je v Žibertovi hiši nemško oziroma domobransko poveljstvo.

kelj je na obrazec za prijavo smrtnih žrtev pripisal: »Žena je bila tri mesece noseča in ker sem jaz gluhonem, bi mi bil ta otrok v oporo na starost«. Ivana Ovniček z Zagrebške 3, ki si je na nesrečo poiskala kritje v Žibertovi hiši, je umrla stara komaj 21 let. Mihaela Jakopin, ki je bila tudi sama zasuta in hudo ranjena, je ta dan izgubila štiriinšestdesetletno mater Ivano Jakopin in komaj petnajstletno nečakinjo Cvetko Golob.

Takole se danes spominja enega najstrašnejših dni v svojem življenju: »Ko so nam Nemci leta 1943 požgali hišo, smo dobili zasilno sobo v hiši blizu današnje tovarne Revoz. Sobo smo si kolikor toliko uredili, čeprav so iz vseh lukenj lezle stenice, ki se jih nismo mogli znebiti. Tu smo ostali vse do 11. marca 1945. Tega dne se dobro spomnim. Bila je nedelja, mama, ki ni bila prav zdrava, je ležala v sobi na postelji. Brat Stanko se je namenil iti v kino, moja nečakinja Cvetka in jaz pa sva sedeli v veži na klopi. Brat je prišel le nekaj metrov od hiše, ko sem zaslišala hrumenje letal. Isti hip je priteklo v hišo še neko dekle, da si poišče zavetje, nato pa se je močno streslo in zagrmelo, kot bi bil potres. Ob tem se je dvignil oblak prahu, strop sobe pa je začel

46. Janez Šetina

popuščati. Skočila sem med podboje vrat, ti pa niso zadržali kupa kamenja in ometa. Vse je trajalo nekaj grozljivih minut. Tedaj sem v svoji neposredni bližini zaslišala obupno stokanje nečakinje Cvetke in novo brnenje bližajočih se letal. Spet je počilo in hiša se je popolnoma zrušila. Spomnim se samo še neznanske bolečine in potem

ničesar več«. Reševalci, med katerimi je bil tudi njen brat Stanko Jakopin, so pri odkopavanju preživelih v zadnjem hipu opazili njene lase, drugače bi ji bili zasadili v glavo svoje krampe, tako pa se je zbudila naslednjega dne v kandijski bolnišnici. »Imela sem pač srečo v nesreči in ostala sem živa«, pravi sama še danes.

V ruševinah Žibertove hiše je umrl tudi nemški vojak Gerhard Kinast, ki so ga nato pokopali v Celju.

Na veliki petek 30. marca 1945 so štiri dvotrupna letala odvrгла letake na mesto in se nato izgubila v daljavo proti Gorjancem. Otroci so tudi v Gotni vasi okrog potoke veselo lovili odvržene letake in tekmovali med seboj, kdo jih bo več ujel. Tedaj pa je od Gorjancev

47. Prihod partizanov 8. maja 1945 v porušeno Novo mesto

neslišno in nizko kot običajno priletelo večje število partizanskih letal, ki so začela mitraljirati ter z bombami zasipavati Gotno vas in Žabjo vas, ker so bili partizani baje napačno obveščeni, da se sovražnikove čete premikajo iz Novega mesta proti Gorjancem. Otroci so zbežali v najbližjo Avščevo hišo, ki pa je bila direktno zadeta,

Bokrajinska kmetijska šola na Grmu pri Novem mestu.

Stev. 74/2

Grm, dne 31.III.1945.

Kmetijska zbornica za ljublj.pokrajino

L j u b l j a n a .

Poročamo, da je bila šola na Grmu od večjega števila bombni kov (10 - 12) bombardirana. Dne 30.III.1945. ob 1/4 na 15^h popoldan so na tihem prileteli od Gorjancev proti Novemu mestu in so spustili v okolici in na grad na Grmu veliko število bomb. Zadeti je južni del gradu od kakih 10 bomb in severni del pod stolpom od kakih 4 - 5 bomb.

Uničena je streha, stropi, stranišča, kemieni kabinet in zgornja vinska klet. Vse je v prahu in razmetano. Ob stolpu je bilo zadeto podstrešje in stanovanje g.ing.Abseca, posebno spredaj na hodniku, kjer je bila soba za služkinjo. Razbito je veliko vrat in oken. Ostala gospodarska poslopja niso trpela velike škode, le strehe so preluknjane. Vzhodni del poslopja proti hlevu tudi ni hudo prizadet. Nad pisarnami bo treba strehe prekriti. Ob življonje ni na Grmu nihče prišel, le hišnik Pirnar Jože je dobil nekaj manjših drobcev v desno ramo. Zdravnik mu je vzel iz rane 2 drobca, eden je pri kosti in mu ga bodo vzeli ven, ko se nekoliko ognuji.

Tak je bil Veliki petek na Grmu.

Šele sedaj se vidi, da je cela zgradba tako piškava in tako zgrajena, da je mort kot namocen popel in vse iz samega kamna, tako da bo treba ena nova moderna zgradba. O tem bo podano tehnično strokovno poročilo, ki ga bo izdelala komisija tehničnega oddelka Okrajnega glavarstva.

Treba bo veliko opeke, desk, latov, ev.tramov in lepenke, da se vse za silo prekrije in zapre, da ne bo še večje škode.

Organizacija Pöhl je posekala vse sreke pred gradom in jih porabila za bunkerje. Ugovor od strani zavoda ni nič zalegel. Danes sami nimamo nobenega stavbnega materiala.

Škoda se od merodajnih ceni na dva in pol milijona. Kónji so tako preplašeni in plašljivi, da bo enkrat nesrečno vse pobit in polomljeno.

Ravnatelj:

48. Poročilo Kmetijske šole na Grmu
o škodi na gradu

tako da sta v njej umrla Janez Šetina (roj. 1934) in Franci Vesel (roj. 1934), trinajstletna Marija Lesjak pa je izdihnila na vozu, ko so jo skušali prepeljati v bolnišnico. Ivana Testen (roj. 1883) je pravkar molzla v domačem hlevu, ko je nanj priletela bomba in jo ubila. V vasi so bila poškodovana še druga poslopja, bilo je tudi nekaj ranjenih.

V Žabji vasi v hiši št. 23⁵, kjer je bomba ubila Marijo Kravcar in njeno sedemletno hčerko Majdo, pa je druga, neeksplodirana pristala na kavču⁶. Pogorela je hiša gostilničarja Antona Vidica Antonovca, njegova žena Ana pa je bila hudo ranjena. Delno porušene so bile še druge žabjevaške hiše.

Letala so napadla tudi grad Grm, poslopje Pokrajinske kmetijske šole, ki je bila tudi utrdba nemško - domobranske posadke, in ga močno razdejala. Pri napadu sta bila ubita dva vojaka, eden pa je bil ranjen.

Še večkrat v aprilu so letala odvrгла bombe na Bršljin in pri tem ranila nekaj delavcev, ki so opravljali obrambna dela. Med delavci so bili tudi zaporniki in trem od njih, Štefanu Iskri, udeležencu napada na Bučko leta 1941, Francu Glavanu in Baziliju Sitarju je 12. aprila uspelo pobegniti. Po tem pa letalskih napadov na Novo mesto in njegovo okolico ni bilo več.

Na koncu pa ne smemo pozabiti Alojza Hrovata, ki je v spominski loži⁷ poleg Študijske knjižnice vpisan med žrtve bombnih napadov. Alojz je bil leta 1943 poslan na Poljsko na prisilno delo. Ker je bil priden delavec, je leta 1945 dobil dopust, da obišče bolno mamo. Prišel je do Ljubljane, v Novo mesto pa ga Nemci oziroma domobranci niso pustili. Ko se je nato vračal na Poljsko, se je na Jesenicah ustavil pri prijateljih in 1. marca 1945 umrl kot žrtev zavezniškega letalskega napada na Jesenice.

1 Število alarmov in njihovo trajanje je po zapisih Leopolda Ciglerja sešel njegov sin Peter, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

2 Z letališč pri Zadru sta spomladi 1945 zletavali na bojne polete Prva lovška eskadrila NOV, ki je imela 16 angleških lovcev Spitfire, in Druga lovška eskadrila NOV, ki je imela 16 angleških lovcev Hurricane.

V sestavu 42. letalske divizije v Novem Sadu pa so bili jurišni polki, ki so imeli 116 ruskih jurišnikov Il 2 - Šturmovikov. Vsa ta partizanska letala so bila lahko oborožena z bombami ali raketami. Samo informator Jože Zorc trdi, da so Novo mesto napadali tudi Šturmoviki. Novomeščani so partizanska letala imenovali tudi »ta črni«.

3 Jože Lukšič je bil spomladi 1945 borec v 9. brigadi pod Gorjanci. Spominja se, kako je večkrat s soborci in vaščani opazoval »titovce«, ko so se spuščali v napad na Novo mesto.

4 Slavica Štrukelj je v spominski loži na spominski plošči pri Študijski knjižnici pomotoma napisana dvakrat, tudi s svojim deklinskim primkom Hlede.

5 Danes Žabja vas 7, Novo mesto.

6 Septembra 1943 je še težja bomba obstala v fotelju v sobi rojstne hiše Marjana Kozine na Ljubljanski cesti.

7 Žrtve bombnih napadov imajo v Novem mestu dve spominski obeležji.

Imena novomeških žrtev so zapisana na spominski plošči v spominski loži poleg Študijske knjižnice, imena žrtev učencev novomeške Gimnazije pa na spominski plošči v veži gimnazije. Na njej ni imena Jožeta Tratnika, ki je bil dijak drugega letnika Gimnazije in je bil žrtev zračnega napada na naše mesto dne 3. oktobra 1943. Spominska plošča žrtvam bombardiranja v nekdanji ženski bolnišnici pa je bila poleti 2002 v zapuščeni stavbi uničena in razbita. Imena žrtev letalskih napadov najdemo še na spominskih obeležjih v Beli Cerkvi, Metliki, Mirni Peči, Mokronogu in na Otočcu, na prečenskem, stopiškem in šmihelskem pokopališču, na spomeniku pri sv. Roku nad Regerčo vasjo, na spomeniku v Vavti in v Žabji vasi.

ZAKLJUČEK

[Redacted text block]

[Redacted text block]

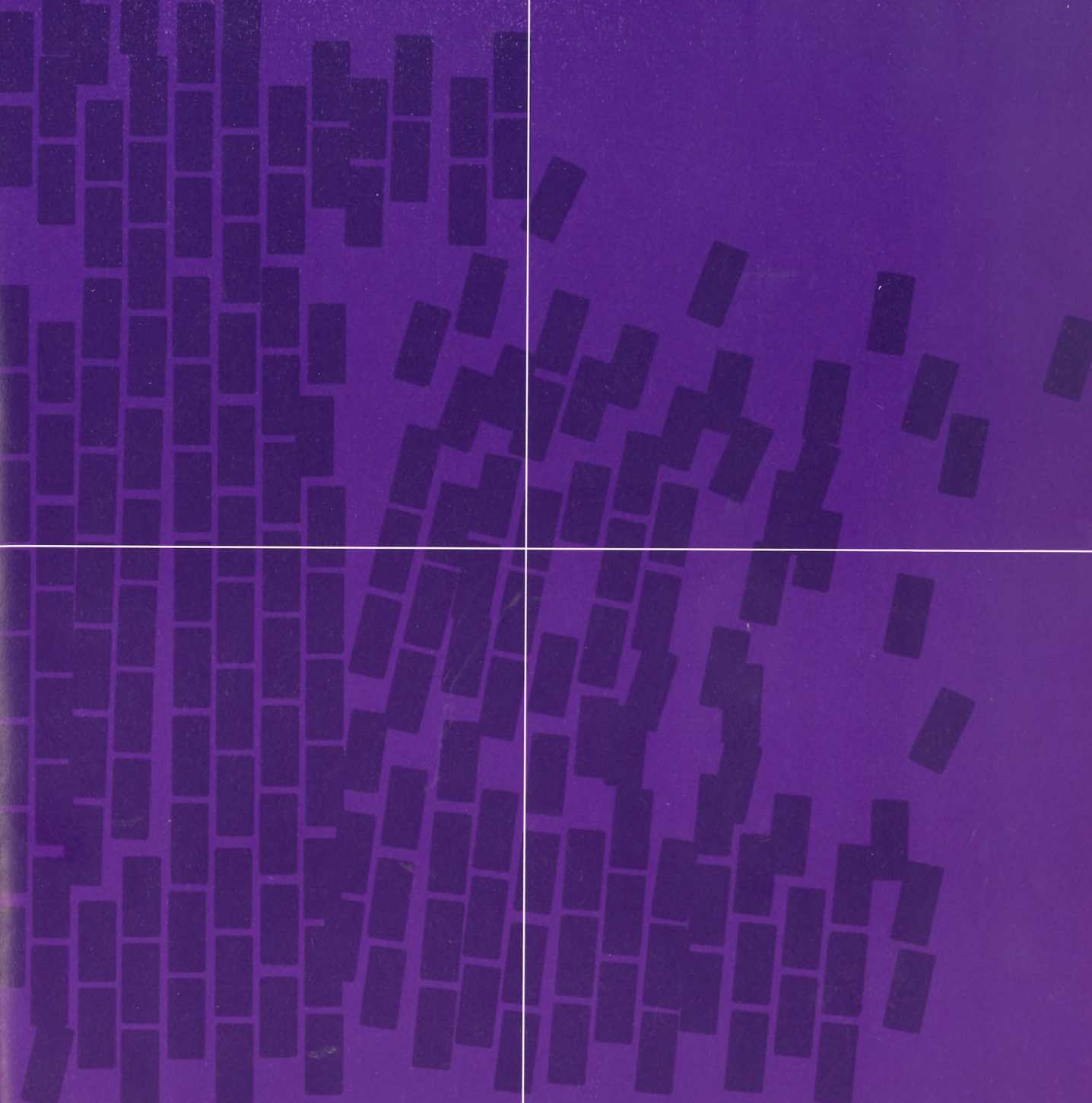
ZAKLJUČEK

Tistega malega, podeželskega, harmoničnega, lenobnega in romantičnega mesta iz včerajšnega sveta ne bo nikoli več. Druga svetovna vojna je spremenila svet in skupaj z njim tudi naše mesto in ljudi. Sprijazniti se moramo, da je vse na svetu zapisano spreminjanju in pozabljenju. Arhivi in sorodne ustanove se proti pozabljenju borimo, tudi s postavljanjem raznovrstnih razstav. Sam sem se trudil, da bi za našo razstavo napisal vse tako, kot se je v resnici zgodilo. Vse resnice pa tako in tako ne bomo spoznali nikoli, pa četudi bi nam pri naših prizadevanjih, da jo spoznamo, pomagali vsi ljudje in vse znanosti in umetnosti današnjega sveta.

Slovenski poročevalec je junija 1945 objavil članek o živahnem povojnem življenju v Novem mestu, v katerem tudi beremo: »Novo mesto, štiriletni center italijanskih in švabskih fašistov ter belogardističnih band na Dolenjskem, vzbudi v človeku ob prihodu v mesto nekaj težkega, skoraj mučnega. Na pol razrušeno je videti na prvi pogled kakor mrtvo. In vendar je povsem drugače. Za mrtvimi zidovi je življenje, polno zdravih sil, kar je jamstvo, da ne bo dolgo, ko bo Novo mesto res n o v o mestol Brez pretiravanja se Novo mesto lahko primerja razdejanemu mravljišču. Enotni in združeni meščani so podobni mravljam, ki dajejo vse moči od sebe, da se čimprej zgradi nov dom. Taka je bežna slika svobodnega Novega mesta, katerega utrip je tako zdrav in močan, kakor še nikoli ni bil, je utrip d e l a! Novo mesto postaja n o v o mesto.«

Začele so se še drugače uresničevati besede nekdanjega novomeškega prošta Karla Čerina »Novo mesto je b i l o«, ki jih je izrekel, ko je s Kapitlja opazoval porušeno mesto pod seboj, in sem si jih izposodil za naslov naše razstave.

VIRI IN LITERATURA

Zgodovinski arhiv Ljubljana: Okrajno glavarstvo Novo mesto, NME 3, 1939 - 1945; Mestna občina Novo mesto, NME 5, zapisniki sej občinskega odbora 1937-1940, 1941-1944, zapisniki sej občinske uprave 1938-1942, spisi 1941, 1942; Okrožni ljudski odbor Novo mesto, NME 24, prijave vojne škode; Zbirka Muzejskega društva Novo mesto, NME 149

Kapiteljski arhiv Novo mesto: mrliški listi

Osnovna šola Center, Novo mesto: šolska kronika 1941-1945

Peter Cigler, Novo mesto: dnevnik očeta Leopolda Ciglerja 1943-1945

Slavko Judež, Novo mesto: dnevnik Franca Kokovice 1941-1945

Marija Gregorčič Kožuh, Novo mesto: kronika družine Gregorčič

Matjaž Turk, Ljubljana: spominska knjiga 1941-1944

Fotografije hranijo: Dolenjski muzej (št. 1, 5, 18, 21, 24, 26, 28, 29, 36, 39, 40, 41), Osnovna šola center, Novo mesto (6, 7), Peter Cigler (9, 17, 19, 42), Slavko Judež (25), Stanko Jakopin (44), Justina Horvat (23), Ivana Hribar (43), Daniela Magnik (45), Ivana Moro (35), Marko Polenšek (14, 32), p. Felicijan Pevec (15, 30), Peter Simič (13), Tomo Škarja (16), Alojzija Špelko (46), Marija Šulc (12), Janez Tratnik (27), Matjaž Turk (33, 34), Milica Žumer (2)

Slovenec, 27. 4. 1941, Veliki petek v Novem mestu

Slovenski dom, 4. 12. 1943, To je Novemu mestu prinesla Osvobodilna fronta

Za blagor očetnjave, 30. 5. 1944, Angleške bombe na slovenske komuniste

Slovenski poročevalec, 8. 6. 1944, Zavezniško letalstvo podpira našo NOV

Jutro, 22. 2. 1945, Letalski napad na Novo mesto

Za blagor očetnjave, 14. 2. 1945, Teroristični napad na Novo mesto

Jutro, 2. 3. 1945, Zopet bombni napad na Novo mesto

Jutro, 23. 3. 1945, Nov teroristični letalski napad

Za blagor očetnjave, 24. 3. 1945, Žabja vas - žrtev novomeških čenc

Za blagor očetnjave, 8. 3. 1945, Morda pa le niso tako nedolžni

Jutro, 11. 4. 1945, Črni Veliki petek

Dolenjski list, 13. 5. 1955, Polde Cigler: Ko so iz Novega mesta bežali Nemci in domobranci

Dolenjski list, 28. 10., 11. 11. 1955, Polde Cigler: Iz težkih dni Novega mesta

Dolenjski list, 4. 9. 1953, Jože Štok - Korotan: Vkorakanje Šlandrove brigade v Novo mesto

Dolenjski list, 4. 9. 1953: Novo mesto ob prvi osvoboditvi leta 1943

Dolenjski list, 7. in 13. 4. 1951: Od 6. do 13. aprila 1941 v Novem mestu

Pripovedi sorodnikov in znancev žrtev, prič dogodkov in drugih, ki so mi vedeli karkoli povedati

Emilijan Cevc: Jožetu Gregoriču v spomin v: Rast, št. 7-8, december 1993, str. 469 - 475

90 let ustanovitve Gasilskega društva Novo mesto, 1876 - 1966, Novo mesto 1966

225 let novomeške Gimnazije, Novo mesto 1971

Ivan Dolenc: Moja rast, Celje 1991

Tone Gošnik: Prvih sto let novomeške bolnišnice, Novo mesto 1995

Ilustrirana zgodovina letalstva: Pekel iz zraka, Ljubljana 1987

Tone Jakše: Naše korenine, Novo mesto 1998

Slavka Kersnik: Topliški dnevnik, Dolenjske Toplice 2002

Oleg Križanovskij - Igor, Mile Pavlin: Komisarstvo črnogledga humorista, Ljubljana 1984

Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941 - 1945, Ljubljana 1976

Alenka Nedog - Urbančič: Železničarji in železnice pod nemško okupacijo v nekdanji Ljubljanski pokrajini 1943-1945, Ljubljana 1996

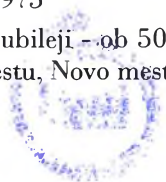
Rafael Perhauc: Letalci prekomorci, Nova Gorica 1968

Zdenko Picelj: Osvoboditev Novega mesta, Novo mesto 1988

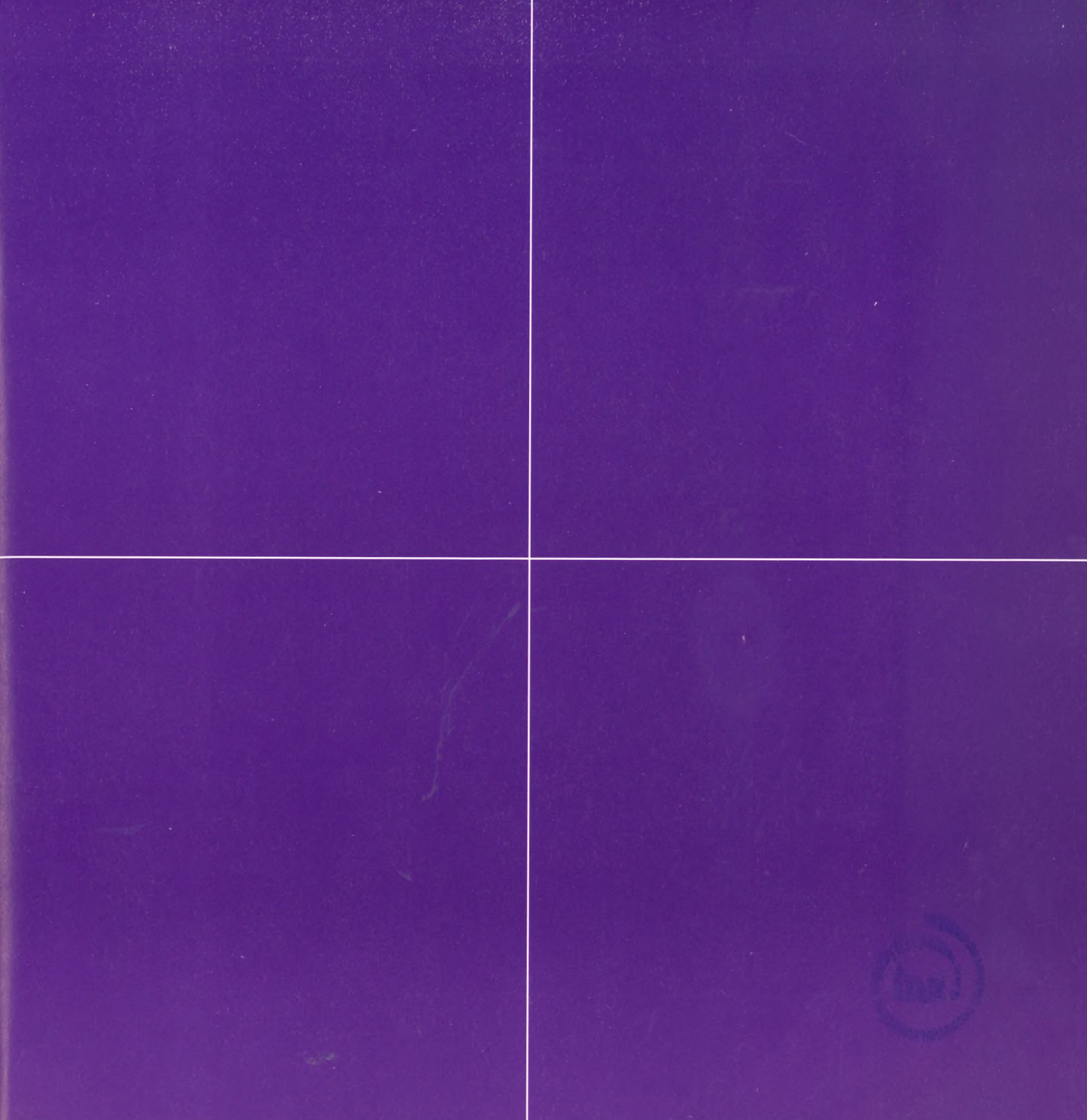
Sto let Kmetijske šole Grm (1886-1986), Novo mesto 1986

Anton Štampohar: Razvoj ljudske oblasti in kronološki popis pomembnejših dogodkov na območju občin Črnomelj, Metlika, Novo mesto in Trebnje 1941 - 1945, Novo mesto 1975

Visoki jubileji - ob 500-letnici osnovnega šolstva v Novem mestu, Novo mesto 1979

ZAHVALA

Lipar, Daniela Lesjak, Vid Meršol, Rudolf Mraz, Ivana Moro, Franc Mavsar, Pepca Mali, Daniela Magnik, Tone Marinko, Julija Maver, Stanko Može, Pepca Murgelj, p. Felicijan Pevec, Tomaž Petrič, Vida Pongrac, Marija Povše, Sonja Prijatelj, Rudi Povše, Ciril Plešec, Janez Penca, Drago Papež, Brane Papež, Lojzka Podržaj, Janez Resman, Sonja Robič, Zvonko Rus, Marija Saje, Vladimir Sedaj, Mihaela Skrabl, Peter Simič, Darko Samida, Frančiška Simončič, Tomo Škarja, Janez Šimenc, Jože Šetina, Adolf Šuštar, Jože Šulc, Marija Šulc, Tone Šavelj, Marjan Šavelj, Alojzija Špelko, Janez Tratnik, Anton Trpin, Matjaž Turk, Alojzij Turk, Stanka Urh, Franc Udovič, Jože Windischer, Jože Zurc, Mara Zupančič, Pavle Žefran, Dušan Žeslin, Marija Žveglič, Alojzij Župevc in Milica Žumer.

Zahvalo sem dolžan tudi svojim strokovnim kolegom za posredovanje arhivskega gradiva in fotografij:

Darji Peperko (Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto), Marjeti Bregar, Ivici Križ, Zdenku Piclju, Majdi Pungerčar in Ludviku Tončiču (Dolenjski muzej Novo mesto), Marinki Dražumerič in Dunji Gerić (Javni zavod RS za varstvo kulturne dediščine, Območna enota Novo mesto), Vidi Yebuah (ravnateljici Osnovne šole center), Zorki Skrabl, Marjanu Penci, Tatjani Šenk in Janezu Bregarju (Zgodovinski arhiv Ljubljana).

Posebno pa se zahvaljujem svoji dragi kolegici Meti Matijevič za nesebično pomoč in vzpodbudo v času priprav na razstavo.

Pri razstavi o letalskih napadih na Novo mesto so mi pomagali s podatki, fotografijami in dokumenti številni posamezniki, ki se jim v svojem imenu in v imenu Zgodovinskega arhiva Ljubljana iskreno zahvaljujem:

Mara Andrijanič, Edvard Aleš, Tone Andrejčič, Franc Adam, Marjana Bergant, Rudi Bevc, Marjan Brezovar, Nežka But, Franci Baraga, Jožefa Bayer, Terezija Bohte, Roman Brodar, Jože Brulc, Marjana Ban, Antonija Bračička, Peter Cigler, Milan Colarič, Franc Dragan, Pavel Dolensšek, Marija Florjančič, Tone Furlan, Jože Gašpersič, Marija Gregorčič Kožuh, Boris Gregorčič, Stane Gregorčič, Jovo Grobovšek, Danilo Gutman, Jure Gros, Dušan Grom, Peter Golob, Zdenko Hlavaty, Anton Hrovat, Ivana Hribar, Justina Horvat, Slavko Judež, Franc Jeraj, Stanko Jakopin, Frančiška Jarkovič, Anton Jakše, Zdenka Jeras, Martin Kastelic, Pavel Kolar, Borut Kožuh, Igor Knoll, Oleg Križanovskij - Igor, Zdravko Kovačič, Joži Kleindienst, Miloš Kovačič, Ivanka Košmrlj, Martina Kastrevc, Ciril Kovačič, Peter Košele, Marija Kukman, Jože Lap, Ivan Lesjak, Jože Lukšič, Anton Luzar, Slavka Ložar, Dane

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

K

14533

020030370

COBISS •

5.03

1628-